

1. Symbolische sleuteloverdracht in 2016 van het Rijksvastgoedbedrijf aan De Rooi Pannen tussen Eric de Vetter van Rijksvastgoedbedrijf en Tiny Pheninckx van scholengemeenschap De Rooi Pannen. (foto De Rooij Pannen)

De Seeligkazerne in Breda, ruim 350 jaar van open veld tot militaire kazerne en opleidingscentrum

door

Gustaaf Boissevain

INLEIDING

Binnen de voormalige vesting Breda lagen de Gasthuisvelden. Zo heette het gebied waarop de Seeligkazerne is gevestigd. Het terrein, ruim vijf hectaren groot, is gesitueerd ten zuiden van de huidige woonbuurt Gerardus Majella.

Aan de hand van de verschillende gebouwen die ooit op dat terrein stonden of nog staan, heb ik in dit artikel de geschiedenis van die plek proberen te reconstrueren. Juist nu is deze geschiedenis interessant. Na bijna vier eeuwen van militair gebruik, staan wij aan de vooravond van een nieuw hoofdstuk. Het terrein is in 2017 verkocht aan De Rooi Pannen dat de voormalige kazerne verbouwt tot een hoogwaardig opleidingsinstituut. Dit artikel maakt deel uit van mijn onderzoek naar de ontwikkeling van militaire kazernes in Nederland.

EEN OPEN TERREIN BINNEN DE STADSMUREN

Binnen de stadsmuren, aan de rand van de binnenstad, tegen de toenmalige vestingwerken aan, waren de Gasthuisvelden lange tijd een open terrein met weilanden. Het Gasthuis, dat midden in de stad lag, gebruikte het gebied in de zestiende eeuw als hooiland en voor het weiden van vee.¹ Aan de westzijde werd het begrensd door bebouwing achter de Haagdijk, aan de oost- en noordzijde door de rivier de Mark en aan de zuidzijde door de vestingwal.

De ligging van de Gasthuisvelden, als open terrein binnen de omwalling, aan de rand van de stad, maakte dat het uitermate geschikt was voor militair gebruik. Vanaf het begin gebruikten troepen het terrein om te exerceren voor de verdediging van de stad. Dit leidde regelmatig tot conflicten met de eigenaar van het terrein, het Gasthuis. Uiteindelijk verkocht het Gasthuis in 1619 het terrein aan de stad Breda.

Door de jaren heen bleef de druk groot om het terrein te bebouwen. De dreiging om grond te gebruiken voor de bouw van woningen en voor bedrijfsactiviteiten binnen de muren was continu aanwezig. Het open terrein van de Gasthuisvelden was daarvoor een aantrekkelijke locatie. Dit conflicteerde met de behoefte van militairen aan voldoende ruimte voor opslag, huisvesting en oefenfaciliteiten.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werd het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) gesloten. In de betrekkelijke rust van het Bestand bloeide de economie en groeide de stad. Een jaar na het Bestand werden enkele straten aangelegd op een klein deel van het open terrein om een nieuw een bedrijventerrein te ontsluiten: de weg 'naar de Gasthuisvelden', de huidige Jan van Polanenweg, wordt aangelegd.²

1 Statema, 'Cultuurhistorisch onderzoek Seeligkazerne'.

2 Erfgoedweb, 'Jan van Polanenkade'.

Breda is in 1624 een ommuurde frontstad met 6300 burgers en 6800 garnizoensleden. De strategische betekenis van de stad, nabij de grote rivieren en de toegang tot de provincie Holland, is groot. Daarmee is de stad een gewilde prooi voor de Spaanse troepen. Om dit te voorkomen, is veel grond nodig voor de uitbreiding en versterking van haar verdedigingswerken. Ten zuiden van de Gasthuisvelden wordt het nieuwe bastion Holland aangelegd. Dit bleek toch onvoldoende om de belegering te weerstaan. In 1625 werd de stad door Spinola ingenomen en komt onder Spaans bestuur.

Wat eerst begon als open weilanden, groeide steeds meer uit tot militair exercitieterrein. Hoewel de stad eigenaar was, beschikte de staat (toen nog de Spaanse Nederlanden) feitelijk al vanaf 1634 over de zeggenschap over het terrein.³ Een oplossing voor het geschil over het eigendom komt pas vele jaren later, in 1873, in zicht.⁴

2. Detail uit de kaart van Blaeu uit 1649: Aan de zuidkant van de Gasthuisvelden ligt links het kruithuis (of 'polver' magazijn) en rechts het kruithuis 'Schorsmolen'. Midden op het terrein (nr. 19) staat de door Peters genoemde kleine 'Kruytmeulen' (of kruithuis).⁵ Aan de noordkant, aan de oever van de Mark ligt binnen de vierkante omheining een onbekend gebouw met daarnaast mogelijk het eerste arsenaal of tuighuis. Op de kaart van 1721 is dit niet meer te vinden. (<http://www.geheugenvannederland.nl>. Atlassen uit het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam id.nr. S.1034(15) kaart 092)

DE EERSTE MILITAIRE BEBOUWING

In 1637 herovert Frederik Hendrik de stad voor de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De stad bloeit weer op en ook de behoefte aan een betere verdediging. Breda heeft als garnizoensstad behoefte aan een veilige opslagplaats voor wapens. In 1642 wordt op de Gasthuisvelden een eerste arsenaal (opslagplaats van wapens, munitie en ander krijgsmaterieel) gebouwd. Ik heb geen gegevens kunnen vinden over de exacte locatie hiervan. De kaart van Blaeu uit 1649 geeft hier onvoldoende aanwijzingen voor. Op de open Gasthuisvelden zijn een viertal gebouwen te zien.

Na de vrede van Munster in 1648 bloeit de handel in de stad verder op. Goederen uit Holland en elders worden naar Breda verscheept en gaan vandaar over land verder. Zo worden de hoge tollens in de Maas omzeild. Dit legt de stad geen windeieren. De stad groeit gestaag.

Als 'frontier'-stad heeft de stad een belangrijke positie in de Zuiderwaterlinie. Deze positie vereist een sterk garnizoen. De beperkte huisvesting voor de manschappen in de kleine stad is dan ook nijpend. Vanaf 1630 worden op verschillende plaatsen in Breda barakken gebouwd voor de huisvesting van soldaten. Zo wordt de verplichting van burgers tot inkwartiering van soldaten verminderd.⁶ Bij de Antwerpse poort, aan de westzijde van de Gasthuisvelden, worden de Antwerpse Barakken gebouwd. Aan de oostzijde, aan de Gampelstraat, komen de Gampelse barakken.⁷ Deze staan ook op de kaart van Blaeu uit 1649.

BESTEMMING TOT WAPENPLAATS

In 1682 geeft stadhouders-koning Willem III opdracht de vesting Breda grondig te reconstrueren. De ligging van de Gasthuisvelden binnen de vesting en aan de rivier de Mark is zeer gunstig voor bevoorrading per schip. De bestemming als belangrijke militaire locatie is dan ook voor de hand liggend. In hetzelfde jaar bestemt de Raad van State de Gasthuisvelden officieel tot wapenplaats, exercitieterrein en plaats van militaire dienstgebouwen. Het terrein dat eigendom is van de stad, wordt door de Staat ingenomen. Gevolg is een langdurig conflict tussen het stadsbestuur en het landsbestuur.

Aan de oostzijde van het terrein, worden in 1682 op de linker oever van de rivier de Mark, twee grote tuighuizen of arsenalen gebouwd om de binnenstad vrij te houden van militaire bestemmingen.⁸ Een aantal jaren later, in 1699, begint aan de westzijde van de Gasthuisvelden de bouw van een nieuw buskruitmagazijn en een laboratorium (waar het kruit wordt gemengd). Het vervangt een ouder kruithuis, de zogenaamde 'polvertoren aan de Ginnekensche Brugge' die door de stad werd onderhouden.⁹ Het nieuwe kruithuis blijft tot de ontmanteling van de vestingwerken in 1870 in functie. Het ligt op het meest westelijke punt van het nagenoeg vierkante exercitieterrein, op de hoek van de latere Fellen-

3 NL-HaNA, Financiën: Domeinen 2.08.71 inv. nr. 1459, betreft de verkoop aan de gemeente van een gedeelte van het exercitieterrein Gasthuisvelden.

4 Staatsblad nr 153, 01-01-1873, 'Wet van 26 oktober 1873, overeenkomst gemeente Breda over afstand gronden op de vestingwerken'.

5 Peeters, 'Militaire gebouwen in Breda', 14.

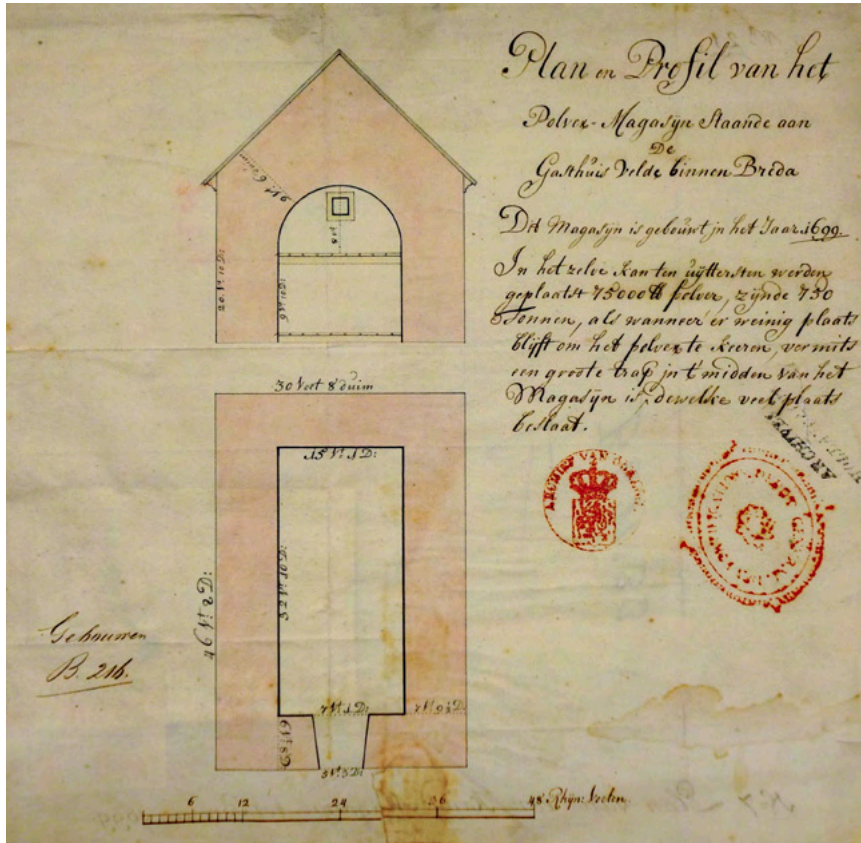
6 Peeters, 'Militaire gebouwen in Breda', 7.

7 Roo van Alderwerelt, *De grootmeesters*.

8 Goor, *Beschrijving der Stadt*.

9 Peeters, 'Militaire gebouwen in Breda'.

oordstraat en de Ernst Casimirstraat. Het is pas in 1978 gesloopt om plaats te maken voor woningen. Volgens Peeters was het 'een vrij onooglijke bouwwerkje op de hoek van de Ernst Casimirstraat, oorspronkelijk liggende tegenover bastion Holland. Het betreft een rechthoekig bouwwerkje van 14,50 bij 9,50 m en onder het zadeldak 6,50 m hoog. Zoals het een kruithuis betaamt, is de muurdikte groot: 2,50 m.'

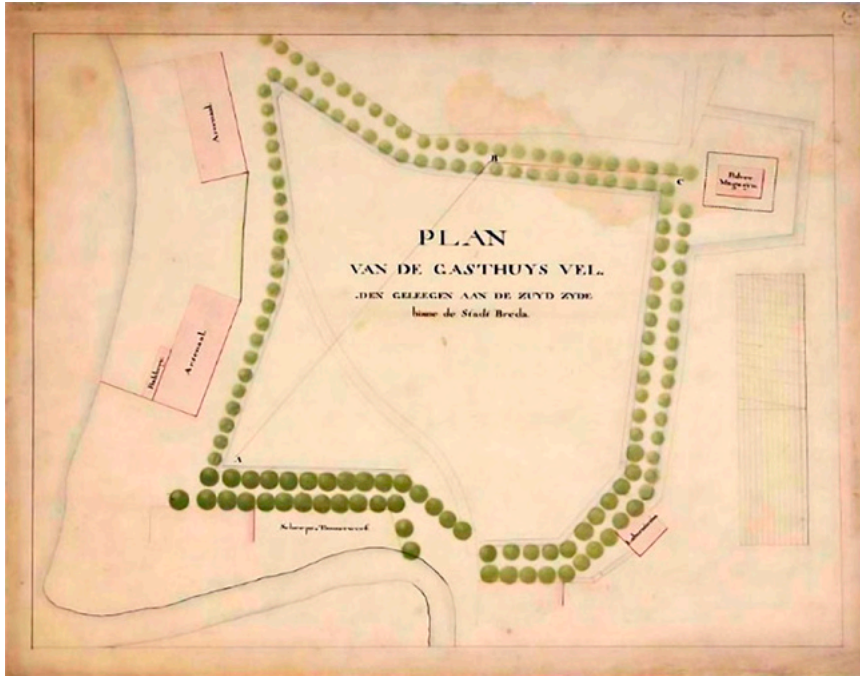
3. 'Plan en Profiel van het Polver-Magazijn staande aan de Gasthuis Velde binnen Breda'; (NL-HaNA, Oorlog / Plans Gebouwen en modeltekeningen, 4.OPG, inv.nr. B216)

VERANDERINGEN IN DE ACHTTIENDE EEUW

In 1701 worden de vestingwerken van de vesting Breda opnieuw gemoderniseerd. De Republiek der Verenigde Nederlanden blijft een rijke en belangrijke natie in Europa. Toch is de positie van de Republiek in de internationale politiek verzwakt. Bij voorkeur worden militaire conflicten vermeden en blijft de Republiek neutraal.

In 1715 verliest Breda zijn betekenis als frontiervestiging en garnizoensstad ten gevolge van het Barrièretractaat. Dit verdrag gaf de Republiek toestemming om in de Zuidelijke Nederlanden aan de grens met Frankrijk vestingen te bezetten.

De economische en militaire betekenis van de stad lopen terug. Vervoer over water wordt moeizamer door het verzanden van de Mark en de Dintel. De handel, het brouwen van bier en de lakenweverij in de stad nemen af. Echter de inneming van Bergen op Zoom door de Fransen in 1747 vraagt echter om maatregelen. Het garnizoen wordt versterkt tot 11.000 manschappen. Op dat moment telt de stad slechts 1300 huizen. Hoewel de eerder gebouwde soldatenbarakken de nood enigszins verlichten, kost het veel moeite voldoende huisvesting te vinden voor het garnizoen.¹⁰ Ondanks alles blijft het terrein van de Gasthuisvelden al die jaren vrij van bebouwing en beschikbaar als open veld en exercitieterrein binnen de vestingmuren.

4. Het 'plan van de Gasthuisvelden' uit 1744 toont de dubbele rij olmen en linden rondom het vrijwel vierkante plein op de Gasthuisvelden. De tekening (noorden onder) geeft de positie aan van twee arsenalen in de bocht van de Mark en een derde gebouw (waarschijnlijk een loods van Domeinen) aan de noordoever van de Mark. Daarnaast ligt de scheepstimmerwerk. Ook zijn het laboratorium en het kruithuis uit 1699 aangegeven. Naast een van de arsenalen is een bakkerij gebouwd. Het ene arsenaal dateert uit 1642 en het andere uit 1682. Het meest zuidelijke arsenaal is waarschijnlijk het latere Oud Klein Arsenaal. Het terrein was toen nog openbaar. Het open gebied, omzoomd door de dubbele rij bomen, was goed geschikt voor exercities. (Stedelijk Museum Breda, nr. ST00121)

De kaart (afb. 5) geeft een mooi beeld van de gebouwen op het terrein. Dit is heel lang de inrichting van het terrein.

In de loop van de achttiende eeuw werd het nodig het uit 1540 stammende arsenaal ten noorden van het Kasteel te slopen en elders in de stad een nieuw groter arsenaal te bouwen. In 1771 wordt op de Gasthuisvelden, het Nieuw of Groot Arsenaal gebouwd, dat nog steeds bestaat. Dit was ontworpen door de Franse architect J.C.W. Herlin. Ik denk dat daarvoor het meest noordelijke van de twee arsenalen (uit 1682 of 1642) is gesloopt. Het Groot Arsenaal

¹⁰ Ibidem.

5. Detail uit de kaart van Covens en Mortier uit 1721. (BHC id.nr. 343-000919)

Op het terrein staan de volgende gebouwen.

Oostkant

(W): het eerste tuighuis of Arsenaal (1642), voorloper van het Groot Arsenaal; het tweede tuighuis of Arsenaal, waarschijnlijk het (Oud Klein) Arsenaal (1682)

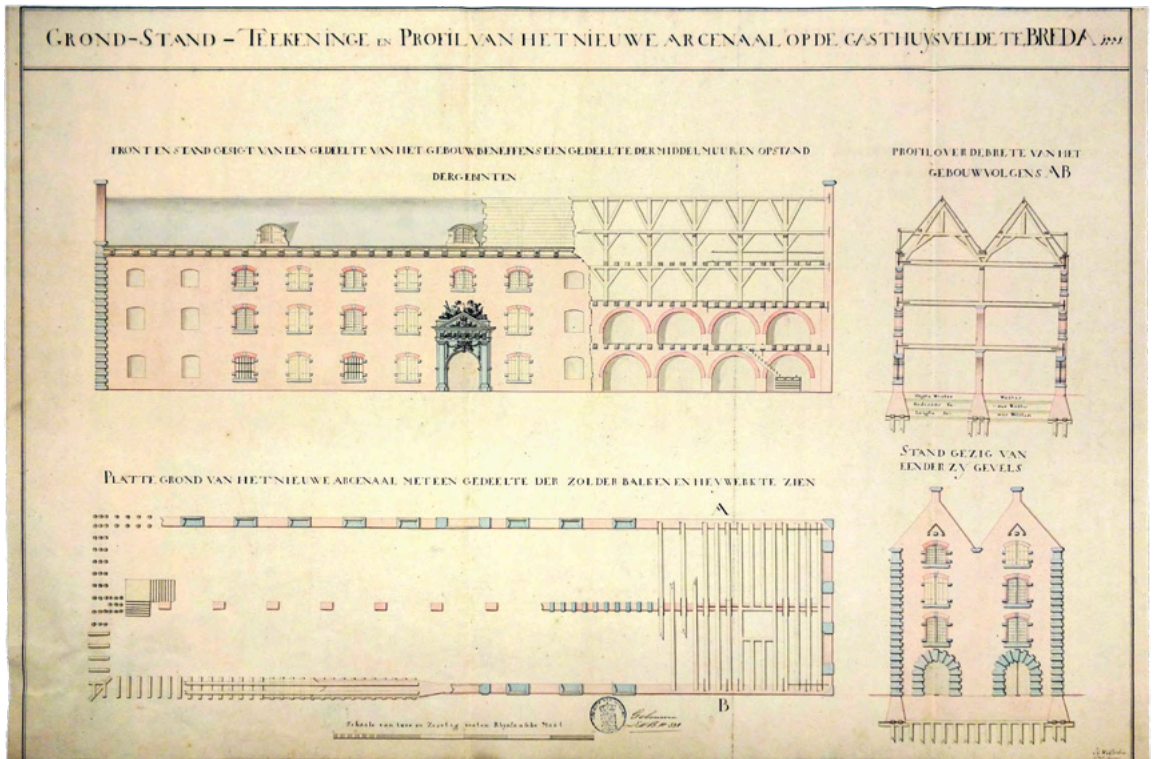
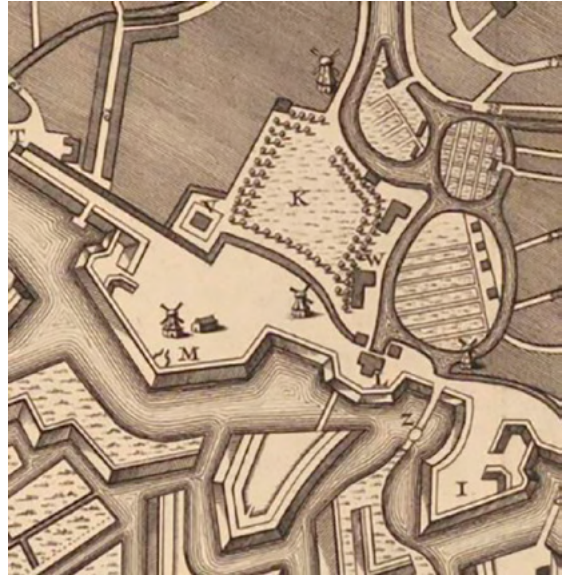
Noordkant

Aan de oever van de Mark: een gebouw op de plaats van het latere Nieuw Klein Arsenaal (waarschijnlijk een loods van Domeinen);

Noordwestkant: het Laboratorium, de Pelmolens

Zuidkant

(V): het Kruithuis (1699) met omwalling (?)
 (M): het bastion Holland met de Oliemolen
 midden de Grote Molen
 rechts onder de Schorsmolen
 rechter onderhoek het kruithuis Schorsmolen
 (L) de Watermolen op de brug over de Mark

6. 'Grond-stand teekeninge en profil van het nieuwe arcenaal op de gasthuisvelde te Breda 1771', (NL-HaNA, Oorlog / Plans Gebouwen en modeltekeningen, 4.OPG, inv.nr. B331)

is ongeveer zestig meter lang, veertien meter breed en heeft twee evenwijdige zadeldaken. Het gebouw heeft een monumentale uitstraling door de in natuursteen uitgevoerde, geblokte natuurstenen hoekpilasters en poortbogen en in het midden van de westgevel, de beeldhouwde toegangspoort. Een uitvoerige beschrijving van dit gebouw geeft Peeters in Jaarboek 25 (1972) van De Oranjeboom.

GASTHUISVELDEN WORDEN ARTILLERIETERREIN

In 1810 wordt Nederland ingelijfd als Franse provincie door keizer Napoleon Bonaparte. Hij centraliseert de organisatie van het leger. De eerste plannen voor de ontmanteling van de vesting Breda worden gemaakt. Na Napoleon ontstond het Koninkrijk der Nederlanden. De artillerie speelde een belangrijke rol bij zijn nederlaag in Waterloo. In het nieuwe koninkrijk gaat het wapen der artillerie bestaan uit een Korps Rijdende Artillerie, zes bataljons Artillerie van Linie en zes bataljons Artillerie Nationale Militie. Van de zes bataljons Artillerie van Linie krijgen er vier in 1818 de naam van 'Veldartillerie'. De artillerie krijgt het arsenaal en het terrein op de Gasthuisvelden in gebruik. Het gebied blijft openbaar en wordt regelmatig gebruikt voor publieke evenementen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de advertentie in de *Bredasche Courant* van 1829. Een oproep in de *Bredasche Courant* geeft aan dat behalve de artillerie ook de stadsschutterij de Gasthuisvelden gebruikt voor exercitie en inspectie.

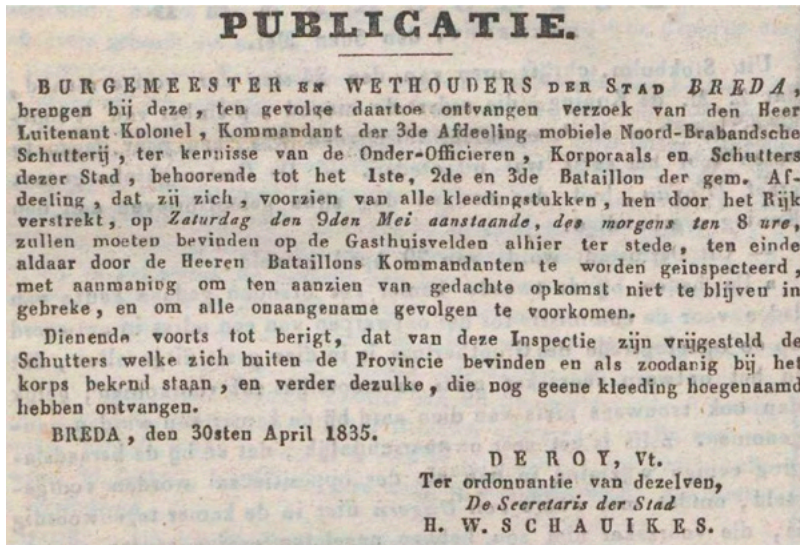
**GROOTE KONINKLIJKE
CIRQUE OLYMPIQUE,
VAN
BAPTISTE-LOISSET.
Op de Gasthuisvelden te Breda.**

Bovengemelde durft zich beroemen, de sterkste en allerverwonderlijkste Stukken, met zijn gezelschap uitvoeren, bestaande uit een twintigtal KUNSTRIJDEERS en RIJDERSEN, en twee en dertig fraaie gedresseerde PAARDEN, van het schoonste Ras.

Hij houdt zich hierom verzekert, het Bredasche publiek in allen deele niet alleen genoegen te geven, maar een ieders verwachting verre te zullen overtreffen. Geen moeiten nog kosten zijn door hem gespaard, ten einde alles tot het hoogste toppunt te brengen, en door gepaste, zeer brillante costumes, het geheel een bevallig aanzien te geven. De uitvoeren stukken hier op te noemen, zou te breedvoerig worden, daar men iederen avond verandering van voorstellingen geeft; deze zijn, even als de prijzen der plaatsen, breder bij biljetten omschreven.

7. Advertentie voor het 'Grote Koninklijke Cirque Olympique op de Gasthuisvelden te Breda'. (*Bredasche Courant*, 10 juni 1829, 1)

8. Publicatie van de 'Burgemeester en wethouders der stad Breda' voor de inspectie van de schutterij op de Gasthuisvelden. (*Bredasche Courant*, 7 mei 1835)

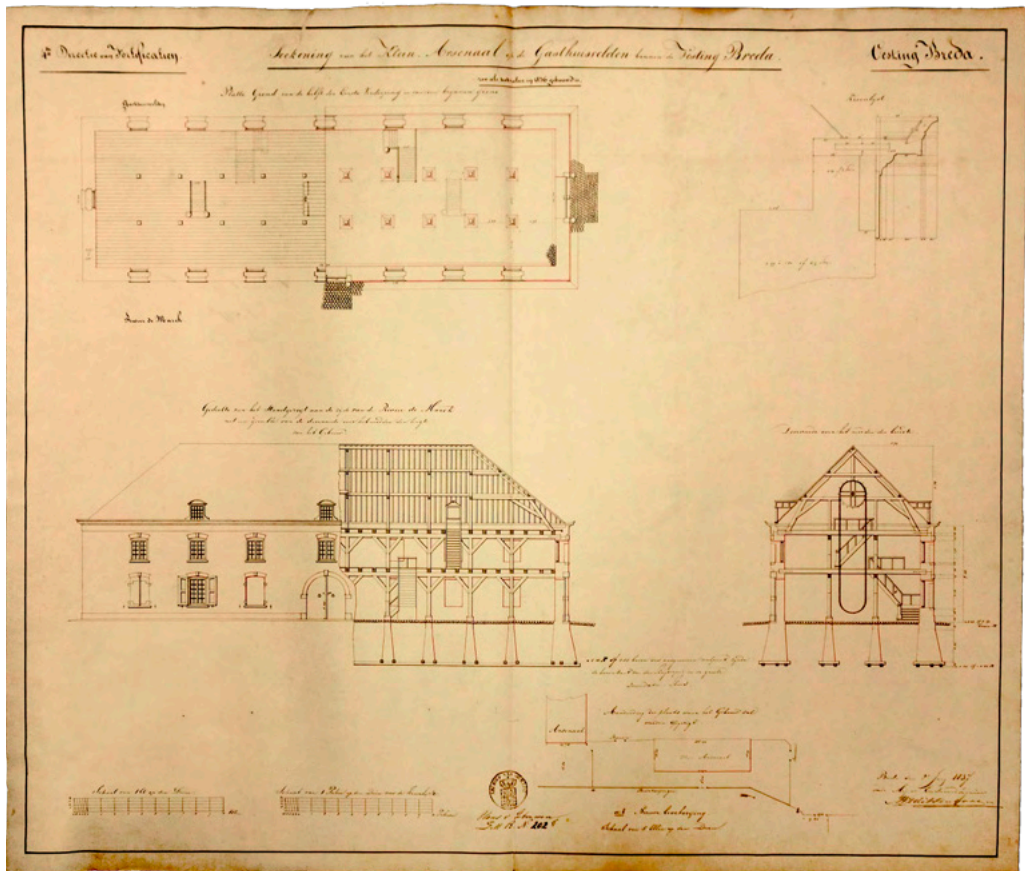

9. Kadastraal minuutplan uit 1824, voorblad. Op de kaart zijn het Groot Arsenaal en het Oud Klein Arsenaal aan de oostkant van het terrein te herkennen. Aan de Mark, aan de noordkant van het terrein is een vlak getekend. Dit is de scheepstimmerwerf waar later het Klein Arsenaal in 1836 is gebouwd. Aan de zuidwestkant ligt het kruitmagazijn uit 1699. (Stadsarchief Breda id.nr. 2104 MIN1002VK1-01)

Na de Belgische Opstand in 1830 neemt de militaire betekenis van Breda weer toe en stroomt de stad vol met garnizoenssoldaten en nieuwe bewoners.¹¹ De stad raakt overvol. De behoefte aan meer en moderne gebouwen voor de huisvesting van soldaten en de opslag van militair materieel is groot. In 1860 wonen 12.000 inwoners in krap 2000 huizen, vaak met maar één kamer. Van de 300 ha stad is 10% militair terrein.

Om een mogelijke vijandelijke opmars vanuit het zuiden te kunnen weerstaan, is een nieuwe opslagplaats voor wapens en kanonnen nodig. De locatie aan de Mark aan de noordzijde van de Gasthuisvelden, met makkelijke aanvoer over water, ligt voor de hand. Naast de oude scheepstimmerwerf, bij het Groot Arsenaal, lag een oude loods van Domeinen. In 1834 is voor die plek een nieuwe artillerieloods ontworpen, maar niet uitgevoerd. Twee jaar later, in 1836, start op vrijwel dezelfde locatie de bouw van het stenen Nieuw Klein Arsenaal.¹² Dit gebouw bestaat nog steeds en is het huidige Klein Arsenaal.

10. 'Tekening van het Klein Arsenaal op de gasthuisvelden binnen de Vesting Breda, zoo als hetzelfde in 1836 gebouwd is', 1837. (NL-HaNA 4.OPG inv. nr. B202)

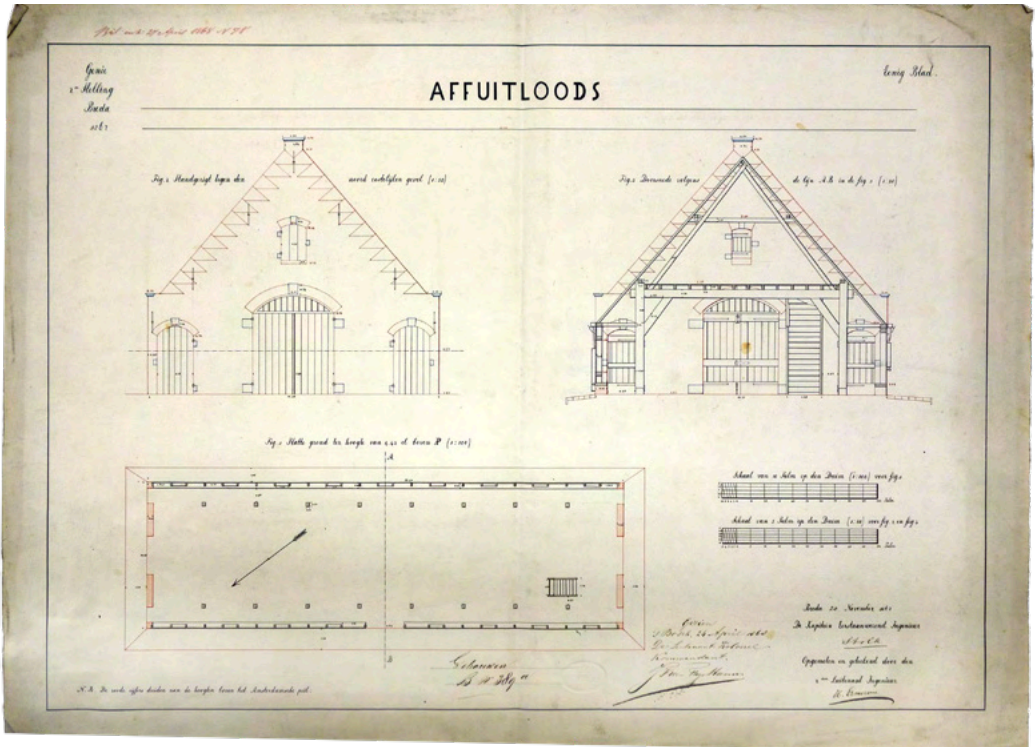

11 Bijma, e.a., *Breda na 750 jaar*.

12 'Advertentie aanbesteding Klein Arsenaal', *Bredasche Courant*, 22-10-1835,

11. Het Klein Arsenaal in 1860. (foto Kannemans & zoons, Breda, collectie Stadsarchief Breda, id.nr. 19530244)

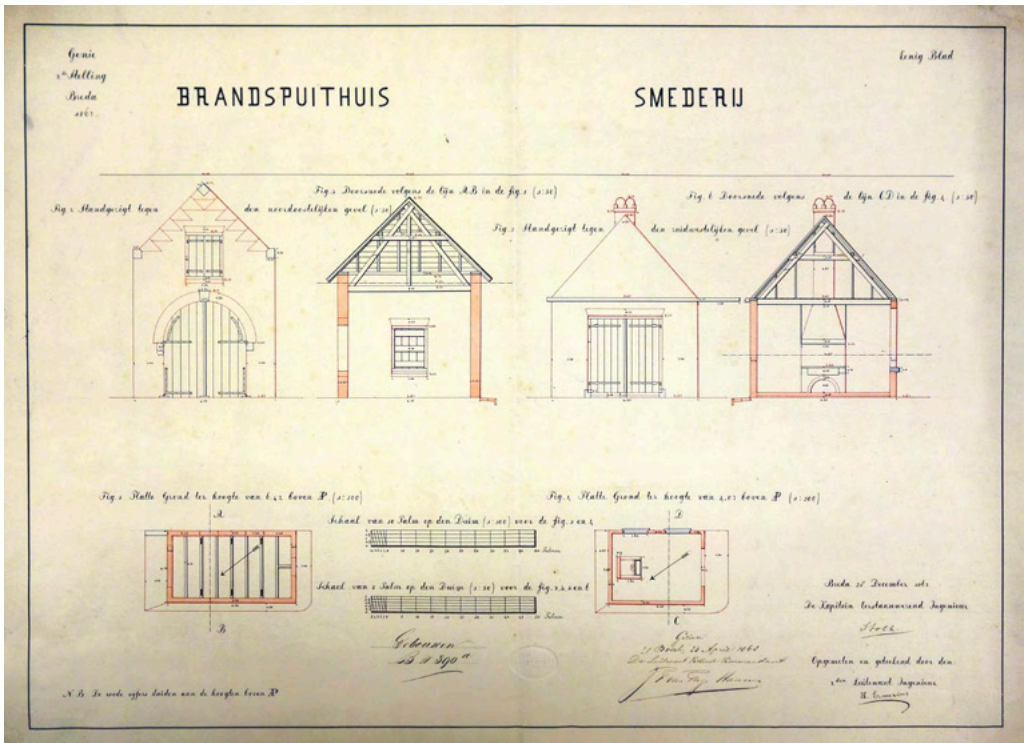
12. Opmeting van de Affuitloods door de Genie 2^e stelling, Breda 1867. (NL-HaNA 4.OPG inv. nr. B389)

Een advertentie in de *Bredasche Courant* van 15 november 1840 kondigt de publieke verkoop aan van 'een zeer grootte houten loots of tent, met pannendak, gediend hebbende tot fourage-magazijn, staande nabij de Gasthuisvelden aan het water te Breda, om voor 1^e januarij e.k. te zijn weggeruimd'. Waarschijnlijk is dit een loods naast het Oud Klein Arsenaal, ter plaatse van de latere affuitleeds.

In 1858 wordt getrokken geschut ingevoerd. Dit nieuwe geschut heeft groeven in de loop waardoor een schot verder en nauwkeuriger doel treft. De komst van moderner geschut vraagt om meer opslag voor kanonnen en affuiten (onderstellen). Uit de staatsbegroting voor 1867 blijkt dat de huidige bewapening van het leger nog veel te wensen over laat.¹³ In datzelfde jaar wordt de opslagcapaciteit vergroot door de komst van een affuitleeds naast het Oud Klein Arsenaal.

Tegelijk met de affuitleeds worden naast het Oud Klein Arsenaal een brandspuitgebouwtje en een smederij gebouwd. In dat jaar vergadert de gemeenteraad over de aanschaf van een brandspuit door de stad.¹⁴ Tegelijkertijd meet de inspectie van het departement van Oorlog het brandspuithuis op voor de opslag van een eigen brandspuit.

13. Opmeting van brandspuithuis en smederij, Genie 2e stelling Breda 1867. (NL-HaNA 4.OPG inv. nr. B390)

13 Staatsbegroting 1867, *Militaire Spectator*, nr. 1867-0064-02-0011.

14 'De Burgemeester van Breda brengt ter algemene kennis etc.', in: *Bredasche Courant*, 14-02-1867.

Maatschappij van Landbouw, Tuinbouw en Veeteelt
 IN HET
ARRONDISSEMENT BREDA.

TENTOONSTELLING
 VAN
PAARDEN
 EN TEVENS
MARKT,

te houden te **BREDA** op de Gasthuisvelden,
 op **DINGSdag** den **21. SEPTEMBER 1869.**

Mededingende paarden moeten, onder behoorlijk en bijblijvend geleide, uiterlijk des morgens ten 10 ure op het terrein aanwezig zijn.
 Opening voor het publiek ten 11 ure, tegen betaling van 25 cent de persoon.
 Leden van Maatschappijen of Vereenigen van Landbouw hebben, op vertoon van hun bewijs van lidmaatschap over 1869, met ééne Dame, zoo mede de inzenders, **VRIJEN TOEGANG.**
 De eigenaars der paarden worden verzocht bij het binnentreden te kennen te geven of hunne paarden al dan niet te koop zijn, en zoo ja, tot welken prijs, vooral met het oog op de na te melden **VERLOTING.**

PROGRAMMA.

Voor deze Tentoonstelling worden de volgende aanzienlijke geldprijzen enz. uitgelooft, als:

<p>I.</p> <p>1* Prijs. Voor den schoonsten dekhengst. f 40,— 2* » Voor den naastbijkomende. » 20,—</p> <p>II.</p> <p>1* Prijs. Voor de schoonste fokmerrie, die geworpen heeft. » 40,— 2* » Voor de naastbijkomende. » 20,—</p> <p>III.</p> <p>1* Prijs. Voor het schoonste veulen (niet ouder dan 2 jaren). » 25,— 2* » Voor het naastbijkomende. » 10,—</p> <p>IV.</p> <p>1* Prijs. Voor het schoonste paard (geboren in 1866). » 50,— 2* » Voor het naastbijkomende. » 20,—</p>	<p>V.</p> <p>1* Prijs. Voor het schoonste span paarden (geboren in 1863). f 50,— 2* » Voor het naastbijkomende. Zilveren medaille.</p> <p>VI.</p> <p>1* Prijs. Voor het beste en schoonste span paarden, de meeste handelswaarde hebbende en minstens ter waarde van f 1000 Ned. Cour. f 50,— 2* » Voor het naastbijkomende span. Zilveren medaille.</p> <p>VII.</p> <p>1* Prijs. Voor het beste landbouw- of werkpaard (niet aflands). f 25,— 2* » Voor het naastbijkomende. Zilveren medaille.</p> <p>VIII.</p> <p>Prijs. Voor den aanvoerder van het grootste aantal goede paarden. » 25,—</p>
--	--

Vooris zullen meerdere aanzienlijke geldprijzen, medailles of premien kunnen worden uitgereikt aan die, naar het oordeel van den Jury, nog bekrooningen zouden zijn waardig te achten.
 Het noodige voeder voor de paarden zal door de Commissie worden verschaft.
 De prijzen zullen worden uitgereikt onmiddellijk na afloop der Tentoonstelling en daarna de VERLOTING gehouden worden.
 Aan deze Tentoonstelling wordt bij genoegzame deelneming mede verbonden eene

VERLOTING VAN PAARDEN.

De hoogste prijs zal minstens eene waarde hebben van f 500 en voorts naar gelang der geplaatste loten.
 De loten à f 1,00 per stuk zijn verkrijgbaar gesteld bij het Hoofdbestuur en alle Boekhandelaren te Breda, op franco aanvraag met overmaking van het bedrag per postwissel.
 NB. Bij den Algemeenen Secretaris kunnen 11 stuks loten bekomen worden tegen betaling van slechts f 10,00.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen bij de leden der Commissie van regeling, zijnde de Heeren:

Te *Roosendaal*, V. A. SCHOLTEN VAN ASCHAT.
 » *Bergen-op-Zoom* en *Wouw*, C. J. DAVERVELDT.
 » *Oosterhout* en *Teteringen*, R. J. A. KALLENBERG VAN DEN BOSCH.
 » *Ginneken* en *Davel*, G. en P. Baron VAN DER BORCH VAN VERVOLDE.

Zoemedt bij het Hoofdbestuur te Breda, en de Heeren Secretarissen der Afdelingen, als:

1* Afdeling, F. J. M. BELLAERTS Jr., te Breda.
 2* » Notaris P. H. J. G. JONCKHEER, te Ginneken.
 3* » A. H. VAN DRONGELEEN, te Raamsdonk.
 4* » J. C. MIDDELAER, te Oudenbosch.
 5* » J. DE LINT, te Zevenbergen.
 6* » C. PAUWELIJN, te Bergen-op-Zoom.

Het Hoofdbestuur der Maatschappij voornoemd:
J. A. VAN DER BURGH, Voorzitter.
E. L. C. DE COTTIGNIES, Alg. Secretaris.

BREDA, 10 Augustus 1869.

Den geheelen dag zal zoo op het terrein, als ook na afloop der Tentoonstelling, op de Grootte Markt **MUZIEK**, des avonds **BALS** en **VUURWERK** gegeven worden.

ZEGT HET VOORT.

Verloofdruck van BROESE EN COEK, te Breda.

Dat het terrein van de Gasthuisvelden een centrale rol speelt in het stadsleven blijkt duidelijk uit het gemengde gebruik. Op het terrein worden vele optredens en tentoonstellingen georganiseerd zoals een grote landbouwtentoonstelling en paardenmarkten. Voor grote evenementen en optochten verzamelen de deelnemers zich op de Gasthuisvelden om triomfantelijk de stad in te trekken. Op het terrein worden regelmatig keuringen van paarden gehouden ten behoeve van het leger en worden openbare verkopeningen gehouden van paarden die niet meer voldoen. Modernisering van wapens van de artillerie leidt tot overtolligheid van wapens. In 1869 was het zelfs mogelijk oud geschut te kopen in een openbare verkoop op de Gasthuisvelden.¹⁵

| SLOOP VAN DE VESTINGWALLEN

De opkomst van Pruisen, de Duitse eenwording en de Frans-Duitse oorlog van 1870 maken duidelijk dat oorlogsvoering en verdediging anders moeten. Tijdens de mobilisatie van 1870 verkeren het Nederlandse leger en de verdediging van het land in deplorabele staat. Dienstplichtigen zijn onvoldoende geoefend, er is een groot tekort aan materieel, dat bovendien sterk verouderd is en het ontbreekt aan plannen om snel en flexibel op dreigingen te anticiperen. Ook blijken de forten en vestingwerken verouderd, verwaarloosd en niet toegerust op een aanval. De moeizame mobilisatie doet de politiek beseffen dat de landsverdediging verbeterd moet worden. Om een Duitse verrassingsaanval te kunnen weerstaan zijn nieuwe wapens en uitrusting nodig. De defensiebudgetten gaan vanaf 1870 dan ook aanzienlijk omhoog.¹⁶

Een periode van economische bloei breekt weer aan. Spoorlijnen worden aangelegd. De opkomende industrialisatie vraagt om meer ruimte in en om de steden. In 1874 wordt de Vestingwet door het parlement vastgesteld. De verdediging van Nederland wordt geconcentreerd op de westelijke provincies in de Vesting Holland. De Nieuwe Hollandse Waterlinie wordt als een ring van forten en inundaties rondom de Vesting Holland aangelegd. De modernisering van nog bruikbare forten, vestingwerken en waterwerken en de bouw van nieuwe vergen veel mankracht en geld. In onbruik geraakte vestingen en linies in de noordelijke, oostelijke en zuidelijke provincies worden ontmanteld en afgestoten.

Vooruitlopend op de Vestingwet, worden al plannen gemaakt voor de ontmanteling van de vesting Breda. In 1869 maakt Van Gendt een plan voor de aanpassing van de vestingwerken. De voormalige bastions en vestingwallen worden gesloopt. De vrijkomende grond wordt gebruikt voor uitbreiding van de stad. Het slopen van de wallen maakt het ook mogelijk om bestaande, militaire terreinen uit te breiden.

In 1869 starten onderhandelingen tussen de gemeente Breda en het ministerie van Oorlog over het eigendom van de Gasthuisvelden en het ruilen van gronden van de voormalige vesting.¹⁷ Deze leiden in 1873 tot een overeenkomst waarbij de staat eigenaar wordt van de Gasthuisvelden.¹⁸

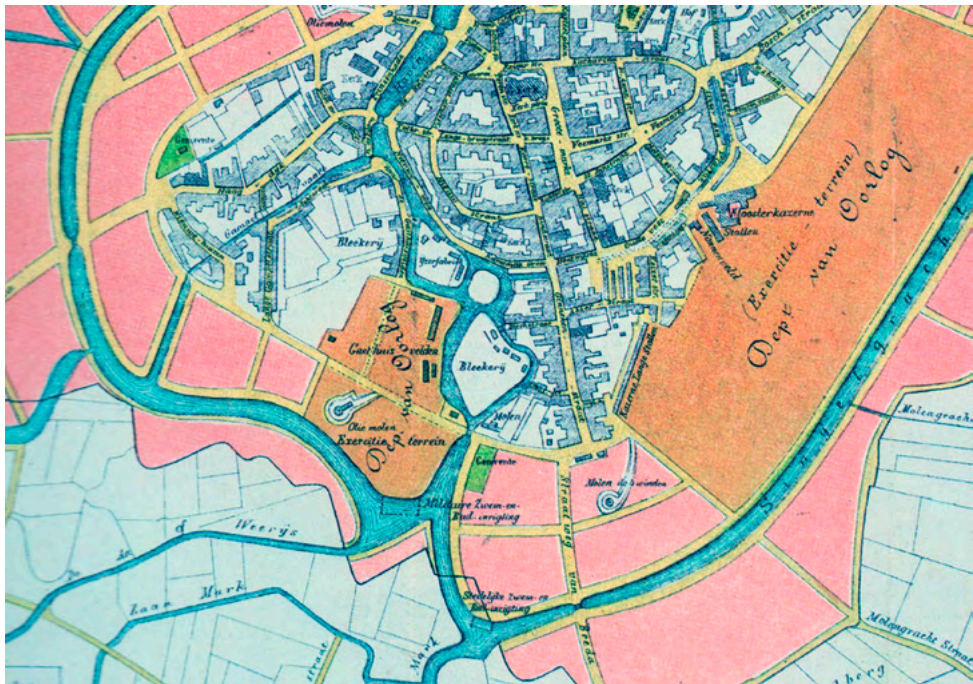
15 *Provinciale Noordabantse en 's Hertogenboschssche Courant*, 19-10-1869.

16 Koninklijke Bibliotheek, 'WO 1'.

17 NL-HaNA 2.08.71, De Nederlandse krijgsmacht vóór 1914, inv. nrs. 1433/1456/1496 (Ruiling van grond met gemeente).

18 *Staatscourant*, 24 oktober 1873.

15. Detail van de plattegrond der stad en vesting Breda van A.J. Bogaerts uit 1868. Deze geeft de situatie weer, vlak voor de ontmanteling van de vesting. Op de Gasthuisvelden zijn het Nieuw (klein) Arsenaal aan de Mark en aan de oostkant het Groot Arsenaal en het (Oud) Klein Arsenaal te herkennen. Hiernaast liggen de affuittlood en de smederij. In het midden liggen een houtpark, een kogelpark en een loods (c) naast de 'Hooge Molen'. Aan de westkant is het kruitmagazijn (b) te zien. (BHC, inv. nr. 343-002104)

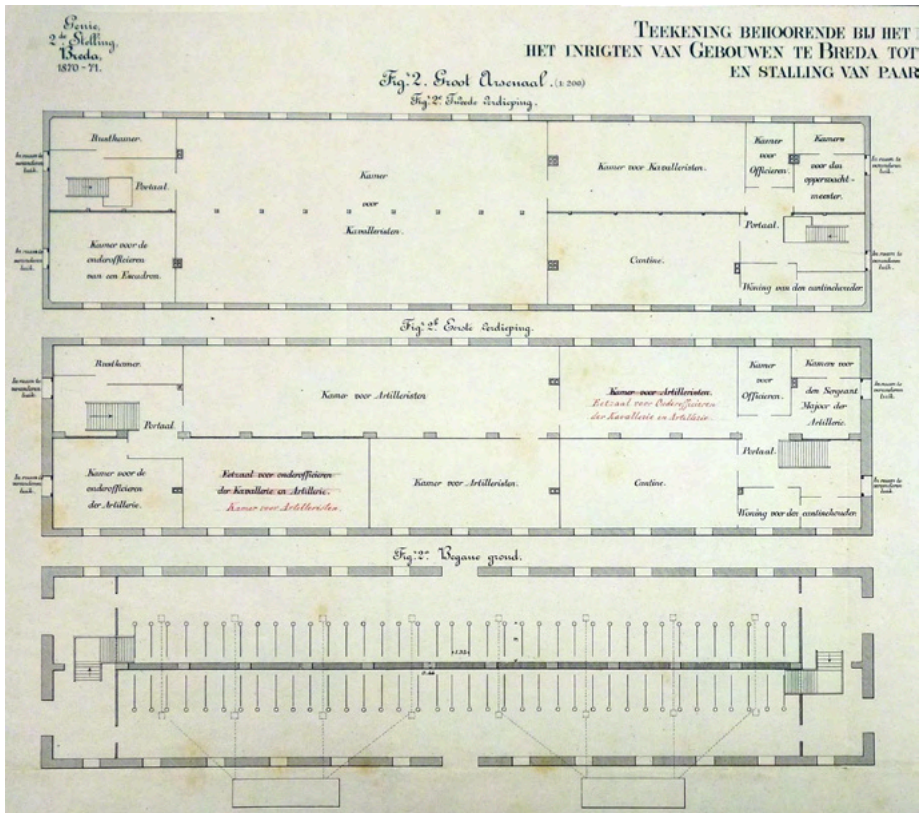

16. Detail van het 'Plan van Uitleg der opgeheven Vestingwerken van Breda'. Van Gendt 1869. Op de kaart is een van de 'defensie'-wiggen (in oranje) te zien. Aan de zuidkant van de Gasthuisvelden, is het defensie-terrein aanzienlijk vergroot ter plaatse van het voormalige bastion Holland. Litho van F.C. Blom. (Stedelijk Museum Breda, inv. nr. ST 464)

KAZERNEBOUW

Breda krijgt een nieuwe status als kazernestad. Vanaf nu is de huisvesting van militairen niet meer de verantwoordelijkheid van de stad maar valt dit onder het ministerie van Oorlog. Ook worden troepen niet meer bij particulieren ingekwartierd maar gehuisvest op een besloten militair terrein, vlak bij het materieel en in de buurt van de oefenterreinen. Drie militaire 'wiggen' zijn kenmerkend in de nieuwe stadsuitleg van Breda: de Koninklijke Militaire Academie, de Klooster- en Chassékazerne en de Gasthuisvelden.

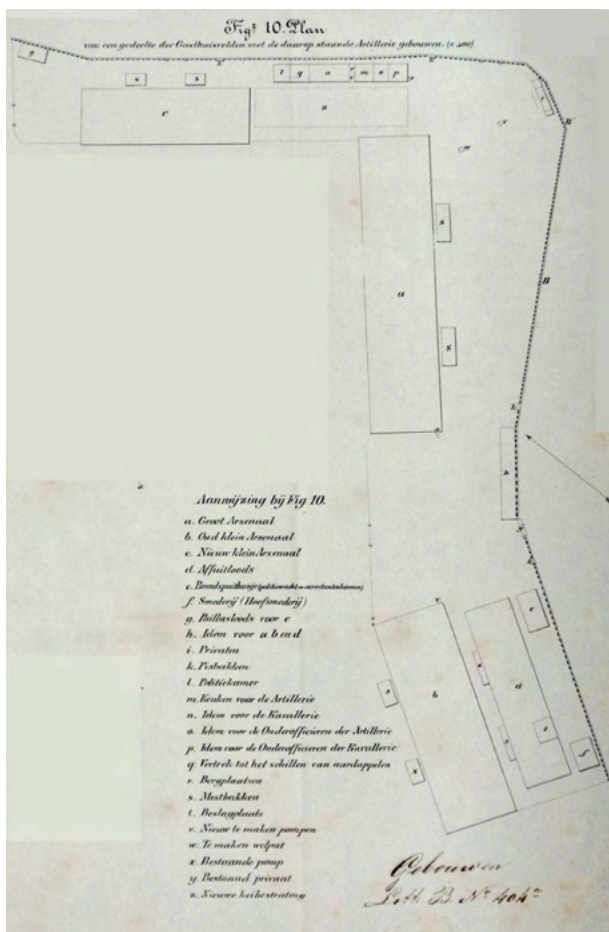
Op en rond de gronden van het voormalige bastion Holland wordt een nieuw exercitieveld aangelegd tegenover de Gasthuisvelden. Tussendoor loopt een weg, de latere Fellenoordstraat. Deze weg wordt in 1878 aan de gemeente overgedragen. Vanaf dat moment is het militaire terrein fysiek verdeeld in een noordelijk en een zuidelijk deel: in het noorden de Gasthuisvelden, de latere Seeligkazerne, en in het zuiden het exercitieveld dat vrijwel geheel onbebouwd blijft. De Veldartillerie en de Cavalerie zijn dan de vaste gebruikers van de Gasthuisvelden.

17. Detail van de verbouwingstekening van het Groot Arsenal uit 1870. De zalen voor opslag van materieel zijn nu opgedeeld in kamers voor Cavalieristen en Artilleristen en voor officieren, onderofficieren en manschappen. (Bestek wegens het inrichten van gebouwen te Breda tot huisvesting van troepen en stalling van paarden, Genie 1870-71. BHIC inv.nr. 203)

In 1854 wordt ontdekt dat cholera veroorzaakt wordt door vuil water. Het Engels parlement stelt in 1857 een onderzoek in naar de oorzaak van ziektes en sterfgevallen in militaire complexen en in ziekenhuizen en komt met voorstellen hoe dit te voorkomen. Ook in Nederland dringt geleidelijk het belang van een goede hygiëne door. Het ministerie van Oorlog besluit in 1869 om de leefomstandigheden van militairen te verbeteren en om de kazernes aan te passen. De krant bericht dat het arsenaal op de Gasthuisvelden zal worden ingericht tot kazernering van troepen en het stallen van paarden. Het duurt tot in de jaren 1870-1871 voordat gebouwen op de Gasthuisvelden aan de nieuwe eisen worden aangepast. Dit zijn onder andere nieuwe privaten, pispakken en keukens. Ook worden het Nieuw Klein Arsenaal, het Groot Arsenaal, het Oud Klein Arsenaal en de Affuitloods verbouwd en aangepast. Om de paarden van vers water en haver te voorzien worden voederbakken gebouwd.

Op 17 september 1870 wordt de doodstraf in tijd van vrede afgeschaft.¹⁹ Op elke kazerne, zo ook op de Gasthuisvelden, blijven strafvoorzieningen nodig tegen vergrijpen. Het brandspuithuisje wordt omgebouwd tot politiewacht en arrestantenhuis.²⁰ De hygiëne op de kazerne verbetert wanneer in 1872 het besluit valt om een reinigingslokaal op de Gasthuisvelden te bouwen. Dit is pas in 1878 gered.²¹

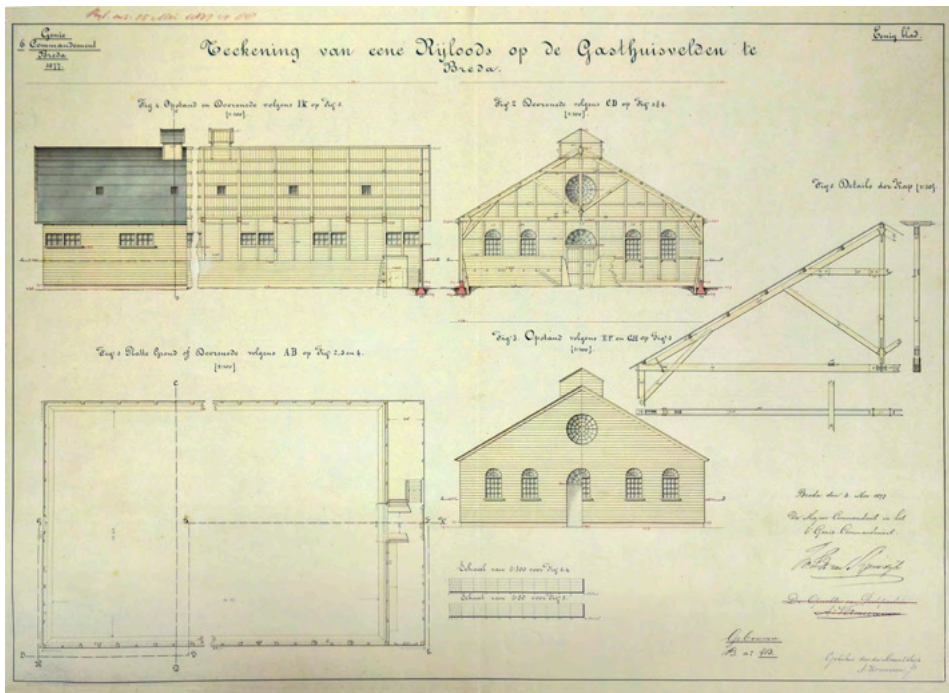

De Gasthuisvelden werden niet alleen gebruikt door de veldartillerie maar van 1870 tot 1881 ook door het 2^e Regiment Huzaren (cavalerie). De keuken aan de oever van de Mark, bij het Nieuw Klein Arsenaal, bestaat eigenlijk uit vier keukens: twee voor de manschappen en twee voor de onderofficieren van resp. de artillerie en de cavalerie.²²

Afb. 18. Op de situatietekening uit 1870 zijn de drie arsenalen, de affuitloods en de smederij te zien. Ook zijn een aantal kleinere gebouwtjes te zien waaronder een 'paillalloods'. Volgens art. 55 van het reglement der Cavalerie is de paillalloods bestemd voor het uitspreiden, omwerken en drogen van het ligstro voor de paarden. Het woord komt uit het Frans 'paillasse' = strozak. (Bestek wegens het inrichten van gebouwen te Breda tot huisvesting van troepen en stallen van paarden, Genie 1870-71. BHIC inv.nr. 203)

In de praktijk wordt het hele terrein gebruikt door meerdere legeronderdelen die met paarden hebben te maken. Op het terrein zijn daarvoor diverse voorzieningen aanwezig zoals een houten rijloods en een 'ziekenstal' voor zieke paarden. Dit gebouw is van steen met een houten kap. Binnen bevindt zich een apotheek en een stal voor twintig paarden. Het ligstro voor de paarden ligt buiten de loods opgeslagen. Het bestek voor dit gebouw dateert uit 1871 maar het is pas in 1877 gebouwd.²³

Lange tijd blijft het terrein openbaar toegankelijk. Pas rond 1870 is het terrein rond het Nieuw Klein Arsenaal en rond het Groot Arsenaal als twee afzonderlijke kazernes afgesloten met een hek.

19. 'Teekening van ene Rijloods op de Gasthuisvelden te Breda', Genie 1877; (NL-HaNA 4.OPG inv. nr. B413)

KAZERNE VELDARTILLERIE

In 1876 wordt de organisatie van het leger opnieuw aangepast. Het Regiment Veldartillerie wordt in twee regimenten opgesplitst. In de rijksbegroting van 1876 zijn de verbetering van bestaande kazernes te Breda opgenomen. Dit is hard nodig want sommige gebouwen bevinden zich in een deplorabele staat. De behoefte aan goede huisvesting op het terrein is nijpend. Het duurt een jaar voordat de voorbereidingen van de bouw van een aantal wonin-

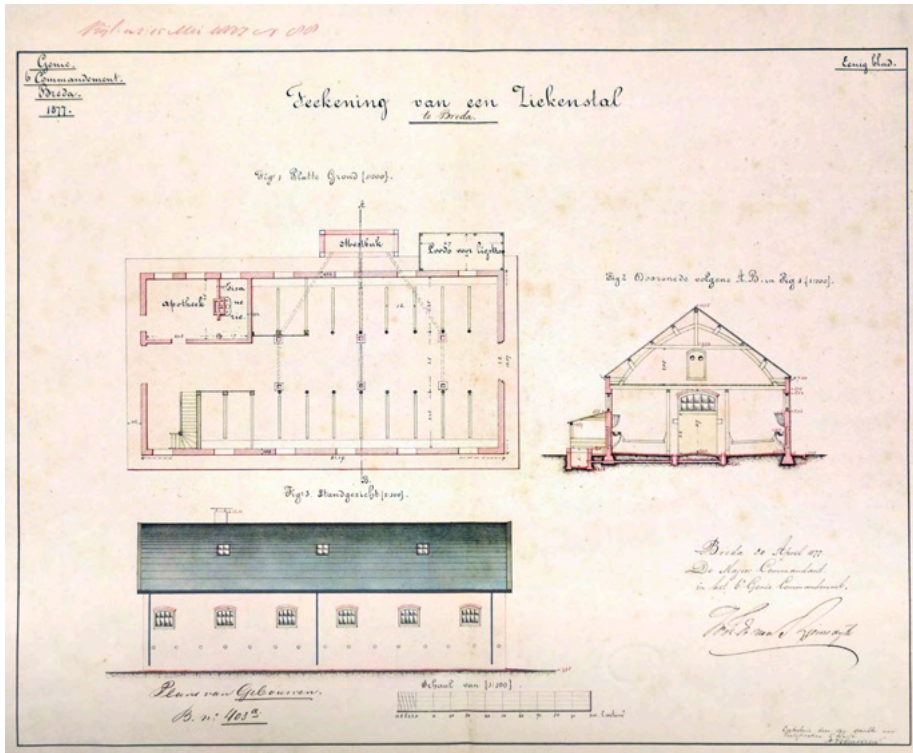
19 *Staatscourant*, 20-09-1870

20 BHIC, 109, Genie Noord-Brabant, inv. nr. 203 (Bestek wegens het inrichten van gebouwen te Breda tot huisvesting van troepen en stalling van paarden, Genie, 1870-71).

21 NL-HaNA 4.OPG inv. nr. B409 (Bouwtekening van het reinigingslokaal bij de kazernes op de Gasthuisvelden, 1877).

22 Klinkert en Van Hoof, *Breda als militaire stad*, 13.

23 NL-HaNA 4.OPG inv. nr. B403 (Bestek voor het bouwen van een Ziekenstal te Breda, 1871).

20. 'Teekening van een Ziekenstal te Breda', Genie 1877. (NL-HaNA 4.OPG inv. nr. B403)

gen starten. Het 6^e Geniecommandement maakt in de jaren 1877-1878 een bestek voor het de bouw van een woning op de Gasthuisvelden bij de 'Kazerne het Nieuw Klein Arsenaal' aan de Mark. Dit is waarschijnlijk de woning naast het Nieuw Klein Arsenaal bestemd voor de administrateur. Op een luchtfoto uit 1951 is de woning nog duidelijk te zien. Deze is later afgebroken. In hetzelfde bestek zijn een twaalftal woningen voor gehuwde militairen op het zuidelijk deel van het terrein, op het voormalige bastion Holland, aanbesteed. Het duurt tot 1895 voordat de woningen worden gebouwd. Dat jaar is in de begroting van het ministerie van Oorlog een aanzienlijk bedrag van f 250.000,- opgenomen voor 'de bouw van 12 woningen voor gehuwde onderofficieren en minderen op de Gasthuisvelden te Breda'.²⁴ In hetzelfde woonblok zijn ook enkele waslokalen gebouwd. Elke woning biedt ruim 80 m² bruto-vloeroppervlakte. Het complex is tegenwoordig een rijksmonument. De woningen staan nu bekend als de 'witte huisjes'. Deze naam kregen zij rond 1950 toen de gevel wit werd geschilderd om de sporen van verbouwingen te maskeren.

In de periode van 1880 tot 1890 verandert het betrekkelijk lege terrein in een complete militaire kazerne met eigen voorzieningen voor legering, lesgebouwen en een paardstal, annex manege. Dat is het gevolg van de opbouw van de nieuwe krijgsmacht waarvoor meer manschappen en voorzieningen nodig zijn. Het exercitieterrein op de Gasthuisvelden is dan nog steeds publiek toegankelijk.

In 1881 wordt het 3^e Regiment Veldartillerie officieel hoofdgebruiker van de Gasthuisvelden en blijft daar tot 1940.²⁵ De kazerne krijgt de naam 'Kazerne Veldartillerie'. Het

regiment bestaat uit een staf, een afdeling met twee batterijen van zes kanonnen, een afdeling van twee batterijen van vier stukken (geschut) en een treincompagnie (een eenheid belast met het transport van goederen en wapens).

21. Detail plattegrond van de stad en vesting Breda, AJ Bogaerts (1890). Op de Gasthuisvelden bevinden zich twee afgesloten kazernes met de gebouwen in rood: de kazerne Veldartillerie (rond de drie arsenalen en de affuitloods met bijgebouwen) en één rond de ziekenstal en manege/rijloods (midden op het terrein). Links liggen twee kruithuizen (nr. 68). Aan de singelgracht liggen de nieuwe woningen voor militairen. In de zuidpunt van het terrein ligt de militaire zwemkom en de 'militaire zwem- en badinrichting' (midden onder, nr. 70). Aan de Singelgracht bevindt zich een groot exercitieveld van de veldartillerie. Het exercitieveld rechts is van de kazerne Lange Stallen (de latere Chassékazerne). (Stedelijk Museum Breda, inv. nr. ST00467)

De bezetting op de kazerne groeit in de loop der jaren steeds meer. Dit vereist weer aanpassing aan de voorzieningen voor de militairen. In zijn begroting van 1882 heeft de minister van Oorlog een bedrag opgenomen van f 3700,00 voor het 'bouwen van een loods voor werklieden der veldartillerie en van een laboratorium op de Gasthuisvelden te Breda'.²⁶ Het bestek hiervoor wordt op 27 maart 1882 uitgegeven. In hetzelfde jaar worden de keukens op de Gasthuisvelden vergroot.²⁷

24 *Tilburgse Courant*, 12-04-1894.

25 NL-HaNA. Oorlog/ Stamboeken Onderofficieren en minderen, Toegangnummer 2.13.09. inv. nrs. 1289-4552 en 2702-2718.

26 *Staatscourant* 18-02-1882, begroting departement van Oorlog, Art. 1 XVII afd.C. Dienst der Genie, art 90a. 1882.

27 NL-HaNA 4.OPG inv. nr. B435. Bestek nr 64, 27 maart 1882. (Het vergroten van de keukens op de Gasthuisvelden etc; (1882)).

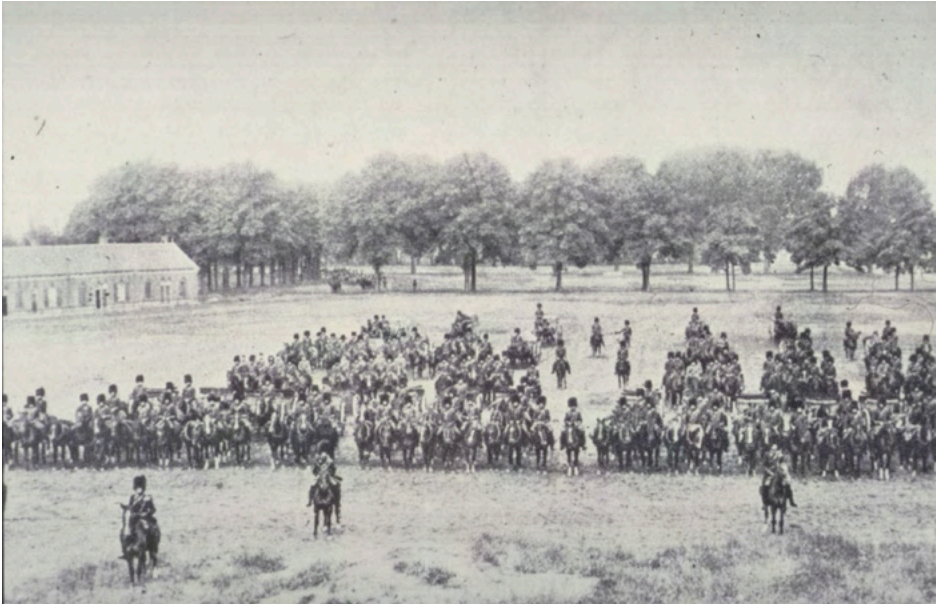

22. Het 3^e Regiment Veldartillerie op de Gasthuisvelden voert vol trots zijn oefeningen met paarden uit. Op de achtergrond zijn de volgende gebouwen te zien (van links naar rechts): het kruithuis (1699), een loods, de ziekenstal, de manege/rijloods. (foto omstreeks 1900. Uitg. P.C.G. Peereboom, collectie Stadsarchief Breda, id.nr. a0856)

23. Paardenpoetsen bij de artillerie vóór het Groot Arsenaal. Dezelfde prentbriefkaart komt ook voor in zwart-wit of met het opschrift voor de cavalerie. Zichtbaar is hoe zorgvuldig met paarden wordt omgegaan. (foto A. van Erp (1905/1907) legerplaats.nl)

In de periode tussen 1891 tot en met 1905 geven opeenvolgende bestekken blijk van regelmatig onderhoud aan de gebouwen. Tegelijk worden kleine voorzieningen aangebracht zoals tuigkamers op de zolder van het Oud Klein Arsenaal, een pomp bij het Groot Arsenaal, een werkplaats voor de timmerman, nachtprivaten (toiletten), een watermeetput, mestbakken bij de stallen, het verbeteren van de riolering, etc. De rijloods en de affuitenloods krijgen een nieuwe vloer en de vloeren van het Groot Arsenaal worden versterkt.

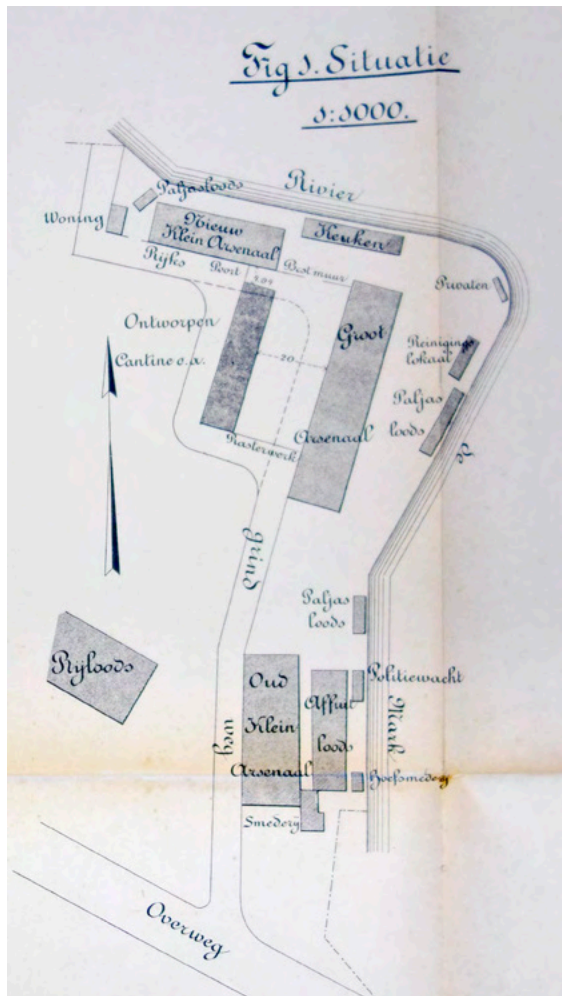

24. Exerctie van het Korps Rijdende Artillerie (te oordelen naar de hoogte en grootte van de berenmuts) met getrokken kanonnen op terrein van Kazerne veldartillerie. Links de zogenaamde witte huisjes. (foto W. Breukink, collectie Stadsarchief Breda, id.nr. D1034)

De toename van het aantal manschappen op de kazerne leidt ook tot een toename van de sociale voorzieningen en opleidingsfaciliteiten. In 1890 valt het besluit om een kantinegebouw, een nieuw kruithuis en lesgebouwen op de kazerne te bouwen. Jaren later blijkt dat alleen het kantinegebouw in 1897 is aanbesteed.²⁸ Het kantinegebouw bevat ook een scherm- en gymnastiekzaal met kantoorroimte (burelen). Het gebouw is gebouwd in voor die tijd gebruikelijke romantische chaletstijl met een kenmerkende gele band onder de kozijnen en aan de kopse kant. Versieringen boven de ramen geven ook blijk van het belang van het gebouw.

28 NL-HaNA 4.OPG inv. nr. B479, Bestek nr. 71, 8 juni 1897. (Het bouwen van een gebouw voor Cantines, Scherm- en Gymnastiekzaal en Burelen voor de Veld Artillerie te Breda', Breda, (1897)).

25. Detail van de situatietekening uit het bestek voor de kantine uit 1897. Het terrein rond de nieuwe kantine en de drie arsenalen is afgesloten door een 'rasterwerk'. De toegang, een 'rijks-poort', ligt tussen de kantine en het Nieuw Klein Arsenaal (1836). Op het terrein liggen links van het Nieuw Klein Arsenaal de in 1870 gebouwde woning voor de administrateur, een paljasloods, het keukengebouw (aan de Mark), privaten (in de bocht), een reinigingslokaal (uit 1878), nog een paljasloods. Bij het Oud Klein Arsenaal liggen o.a. een paljasloods, de verbouwde affuithoed (1867), de smederij (1867), de hoefsmederij en de politiewacht (het voormalige brandspuitgebouw uit 1867). De rijloods (1877) aan de Fellenoordstraat is net te zien. BHIC inv. nr. 1080 (Bestek nr. 14 van 10 juli 1897. Bestektekening van kantine, scherm en gymnastiekzaal en bureelen voor de Veldartillerie te Breda. BHIC)

Dat de kantine een belangrijke sociale rol speelde in het leven op de kazerne blijkt uit bijgaand artikel (zo hoopte de legerleiding).

'BREDA, 6 Jan. Aan de manschappen der veld-artillerie was gisterenavond een recht gezellig feestje bereid. In de cantine der kazerne, op de Gasthuisvelden, trad de familie Stips op voor de militairen, waarvan zeker geen enkel weg had willen blijven, daar er geen plaatsje onbezet bleef. Die belangstelling werd in geenen deele teleurgesteld, aangezien er voortreffelijk gespeeld werd.

Na afloop hield kolonel Boogaard een rede, waarin bij o. a. mededeelde, dat dit avondje hem zoo uitstekend was bevallen, dat hij meer dergelijke zou aanrichten, wanneer hij wist, dat hij de manschappen er door in de kazerne zou houden en dus ver van alle herbergen of huizen van slecht allooi.

Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche Courant, 8 januari 1895.

Lange tijd werden gebouwen verlicht met olielampen of kaarsen. In Nederland komen gaslantaarns in steden pas sinds 1847 voor. Pas in 1910 komen gloeidraden van wolfram in zwang en wordt elektrisch licht meer algemeen toegepast.²⁹ Het ministerie van Oorlog overweegt al in 1892 om elektrische verlichting op de KMA aan te brengen maar dit wordt uitgesteld vanwege de hoge kosten, geschat op f 46.000,-.³⁰ Blijkbaar is dit een uitzondering want in 1907 nog wordt een bestek opgesteld voor het vernieuwen van gasleidingen in de Kazerne 'het Groot Arsenaal' en voor het aanbrengen gasgloeilichtapparaten in verschillende militaire gebouwen.³¹ In 1911 wordt de woning van de administrateur (naast het Nieuw Klein Arsenaal) van gas te voorzien.³² Pas in 1927 gaat het ministerie van Oorlog over tot het aanbrengen van elektrische verlichting op de kazerne op de Gasthuisvelden.

26. Veldartillerie Onderofficieren bij het Groot Arsenaal, omstreeks 1900. (collectie Stadsarchief Breda, id.nr. 19931575)

Tabel 2

In 1903 is de bezetting van de Gasthuisvelden als volgt :

kazerne Groot arsenaal	230 man	73 paarden
kazerne nieuw Klein Arsenaal	36 man	37 paarden
stal Oud Klein Arsenaal		55 paarden
Affuitloods, klein stal		22 paarden
Totaal	266 man	177 paarden

Bron: Staatsbegroting voor het dienstjaar 1903 (Departement van Oorlog), Kamerstuk Tweede Kamer 1902-1903 kamerstuknr. 2 VIII ondernr. 23. In: www.statengeneraaldigitaal.nl

29 Varena, *Een eeuw gaslicht*.

30 'Allerlei' in: *Algemeen Handelsblad*, 25 oktober 1892.

31 BHIC, 109 Genie Noord-Brabant, inv. nr. 204 Bestek nr 116, 17 mei 1907. (Het doen van voorzieningen aan gasleidingen in Militaire Gebouwen te Breda).

32 BHIC, 109 Genie Noord-Brabant, inv. nr. 205 Bestek nr 121, 21 april 1911. (Het doen van voorzieningen aan Militaire Gebouwen en Werken te Breda).

In de periode van 1906 tot 1913 worden vooral voorzieningen voor paarden aangebracht. In oktober 1906 wordt een nieuwe stal op de Gasthuisvelden in gebruik genomen.³³ Een jaar later wordt een rijloods gebouwd.³⁴ Een paar jaar daarna volgt een nieuwe smederij.³⁵ In een bestek uit 1911 blijkt dat de houten rijloods inmiddels uit steen is opgetrokken. In datzelfde jaar is de aanbesteding van een loods voor turfstrooisel en een ladderloods en krijgt het buskruitmagazijn Holland een nieuw leidendak.³⁶ Ook wordt het waslokaal voor de manschappen vergroot.³⁷

27. Militaire zweminrichting op de zuidpunt van het exercitieterrein 1930. Op de voorgrond de Balfortstraat en (rechts) de Marksingel, nu Markendaalseweg. Op de achtergrond de militaire woningen aan het exercitieterrein de Gasthuisvelden, beter bekend als 'De Witte Huisjes'. (Aviodrome Luchtfotografie, Lelystad, fotonr. 0524)

MODERNISERING IN EEN TIJD VAN BEZUINIGING 1910-1936

Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog komen nieuwe technologieën zoals motorvoertuigen en vliegtuigen in zwang. Op militair gebied wordt de Militiewet aangepast en worden moderne wapens, waaronder snelvuurgeschut aangeschaft. Tijdens de mobilisatie, die van 1914 tot 1918 duurt, vinden regelmatig mobilisatieproeven plaats. Zo ook op de Gasthuisvelden.

Het einde van de oorlog is ook het einde van de mobilisatie. Het Nederlandse leger is sterk uitgedund en uitgerust met verouderde wapens. De burgemeester van Breda roept verlofgangers op hun wapens in te leveren in de kazerne Gasthuisvelden.³⁸ De ervaringen uit de Eerste Wereldoorlog vereisen opnieuw modernisering van het militair apparaat. Het leger is nu gericht op het handhaven van vrede. De dienstplichtwet vervangt in 1922 de oude militie- en landweervetten. Reorganisatie en bezuinigingen vereisen minder dienstplichtigen. Sommige kazernes komen leeg te staan door de beperkte bezetting.

28. Snelvuurgeschut van de Veldartillerie. Prentbriefkaart uit 1906. (uitg. A. van Erp, Ginneken, www.41adfa.net)

In de jaren twintig heeft de veldartillerie een groot tekort aan goede trekpaarden. Als proef worden enkele landbouwtractoren ingezet bij snel verplaatsbare eenheden van het Korps Rijdende Artillerie. Dit was geen succes. De trekkers blijken te traag en vallen achterover bij een te groot hoogteverschil in het terrein. Ook zijn de kosten in gebruik te hoog.³⁹ Gelukkig voldoen paarden nog steeds goed bij het verplaatsen van geschut. Dit betekent dat de stallen op de Gasthuisvelden ook lang in gebruik blijven.

Aangezien paarden centraal staan bij de Veldartillerie, zijn er continu zorgen over de kwaliteit van beschikbare paarden. Een notitie over de huur van tweehonderd paarden voor de jaarlijks terugkerende schietoefeningen van de Veldartillerie in Oldenbroek meldt dat 'voor onmiddellijk gebruik bij de batterijen Veld-Artillerie zijn geschikte paarden, welke in goede werkconditie zijn, die niet te licht gebouwd zijn, niet van te zwaar slag (dus het type batterijpaard) en die minstens 6 à 7 jaar oud zijn. Dit soort paarden vindt men eigenlijk alleen bij stalhouders, maar door het toenemend autogebruik verdwijnt de ene stalhouder na de andere...'⁴⁰

In de periode tussen 1906 en 1931 zijn er veel klachten over de gebouwen en de voorzieningen voor het 3e Regiment Veld Artillerie (3 RVA) op de Gasthuisvelden. Dit leidt nog niet tot actie.⁴¹ Het herinneringsboek van de Veld-Artillerie 1911-1930 memoreert dat de gebouwen nooit bestemd waren als kazerne en al die jaren gebruikt zijn als 'noodlogies'

33 Swinden Koopmans en Kluvers, *Het 3e regiment Veld-Artillerie*.

34 NL-HaNA 4.OPG inv. nr. B483 Bestek nr 91, 6 mei 1904 (Bestektekeningen van een rijloods en van de verbouwing van de stallen van de kazerne aan de Gasthuisvelden).

35 BHIC, 109 Genie Noord-Brabant, inv. nr. 205, Bestek nr 135, 24 mei 1910. (Het bouwen van eene smederij op de Gasthuisvelden).

36 BHIC, 109 Genie Noord-Brabant, inv. nr. 205, Bestek nr 121, 21 april 1911. (Het doen van voorzieningen aan gasleidingen in Militaire Gebouwen te Breda).

37 Swinden Koopmans en Kluvers. *Het 3e regiment Veld-Artillerie*.

38 *Bredasche Courant*, 19 januari 1919.

39 41adva.net.

40 NL-HaNA, Toegangsnummer 2.13.16 Hoofdkwartier Veldleger, inv. nr. 40. (Huren van paarden, 1920).

41 Swinden Koopmans en Kluvers, *Het 3e regiment Veld-Artillerie*.

voor het personeel. Uit het herinneringsboek blijkt dat er in die periode de bestaande gebouwen vrijwel alleen bouwkundig werden verbeterd. Een uitzondering is het nieuwe fouragemagazijn. Hiervoor is in 1913 het bestek opgesteld.⁴² De bouwsom werd begroot op f 59.270,-, een aanzienlijk bedrag voor die tijd. Het bestek omvat twee gebouwen: een havermagazijn en een hooi- en stromagazijn. De laatste delen van het gebouw (de vloeren en de bestrating) zijn op 9 juli 1915 aanbesteed en uitgevoerd.⁴³

29. Gebouw P en Q uit 1913-1915. Eerst haver- en fouragemagazijn, later manege der Artillerie aan de Fellenoordstraat. Daarna in gebruik bij de opleiding van parachutisten van het Korps Commandotroepen. Foto omstreeks 1980. (foto Dick Hoeks, collectie Stadsarchief Breda, id.nr. 19941045)

Begin jaren twintig stijgt de woningnood verder in de gemeente. De behoefte aan bouwgrond is nog steeds groot. Weer hangt de dreiging in de lucht om het open terrein vol te bouwen en het te laten verdwijnen in het stedelijk weefsel. De gemeente Breda verzoekt in 1920, zoals al eerder, het ministerie van Oorlog om bouwgrond beschikbaar te stellen voor de bouw van woningen. Twee open enclaves in de oude stadswalling komen daarvoor in aanmerking: de Chassékazerne en (een deel van) de Gasthuisvelden. De gemeente stelt voor om twintig procent van de nieuwe woningen ter beschikking van de garnizoenscommandant te stellen voor militairen. Ondanks dit voorstel wijst het ministerie van Oorlog dit in 1921 af.⁴⁴

In de nacht van 27 juli 1920 slaat het noodlot toe. Een brand breekt uit in de stallen van de kazerne Gasthuisvelden. Veel materieel gaat verloren waaronder paardentuigen, telefoonmaterieel, kijkers. Uit onderzoek na de brand komt naar voren dat de brandweer veel te laat is gewaarschuwd, dat slangen niet pasten en dat zogenaamde *theofakkels* (een vroeg soort poederblusser) niet werkten. De brand leidt tot belangrijke aanpassingen in de 'bepalingen in geval van brand' van het ministerie van Oorlog. De kazernewacht wordt aangesloten op het netwerk van de stadstelefoon en bij de aanschaf van brandslangen op kazernes moet rekening gehouden worden met het aansluiten op de brandslangen van de gemeente.⁴⁵

30. Groepsportret van officieren der veldartillerie vóór de poort van het Groot Arsenal op het terrein van de latere Seeligkazerne. Foto uit 1925. (foto F. Reissig, collectie Stadsarchief Breda, id.nr. 20140016)

Eind jaren twintig groeit het aantal manschappen op de Gasthuisvelden verder. Dit leidt weer tot aanpassing van de voorzieningen. In 1926 wordt een vleugel aan het kantinegebouw gebouwd, dwars op het gebouw uit 1897.⁴⁶ In de nieuwe vleugel komt de eetzaal terwijl in de oude vleugel de keuken wordt ingericht. Later, in de vijftiger jaren, worden beide vleugels op de begane grond met het Nieuw Klein Arsenal verbonden.

- 42 BHIC, 109 Genie Noord-Brabant, inv. nr. 205, Bestek nr. 217, december 1913. (Het bouwen van een fouragemagazijn te Breda).
 43 BHIC, 109 Genie Noord-Brabant, inv. nr. 205, Bestek nr. 27, 9 juli 1915. (Het bouwen van een fouragemagazijn te Breda, 3e ged).
 44 NL-HaNA 2.08.71 inv. nr. 1459. 13 juli 1921. (Verkoop aan de gemeente van een gedeelte van het exercitieterrein Gasthuisvelden).
 45 NL-HaNA 2.13.16 inv. nr. 402 (Brieven betreffende de brand in de kazerne Gasthuisvelden te Breda. 1920).
 46 BHIC, 109 Genie Noord-Brabant, inv. nr. 205, bestek nr. 133, 1926. (Het doen van voorzieningen aan Militaire gebouwen en werken te Breda).

De komst van nieuw geschut vraagt om vergroting van de opslagcapaciteit op de kazerne. De rijksbegroting 1929 voor Defensie bevat een post van f 7290,- voor 'het vergroten van de loods voor geschut op het terrein van de kazerne op de Gasthuisvelden'. In hetzelfde jaar wordt de keuken van de manschappen vergroot. In een uithoek van het terrein komen enkele loodsen voor opslag van de Genie.

31. Op de luchtfoto uit 1933 zijn de volgende gebouwen te zien (van links naar rechts): Kruithuis (geheel links net buiten beeld), stallen (langwerpige daken links), klein laboratorium (donker zadeldak, op de hoek van het terrein), werkplaats (langwerpig dak), woning naast het Nieuw Klein Arsenaal, kantine (midden tussen de bomen), Groot Arsenaal (lang dubbel zadeldak, midden), bijgebouwen aan de Mark, de fundering van het pas gesloopte Oud Klein Arsenaal (1682), de affuitloods, de rijloods parallel aan de Fellenoordstraat, ziekenstal met bijgebouwtje, onbekend gebouw (naast de ingang, loodrecht op de Fellenoordstraat), rijloods (langs de Fellenoordstraat). Op de voorgrond, rechts, het havermagazijn en het fouragegebouw. (Stedelijk Museum Breda, nr. ST00798a)

De Minister van Defensie besluit in 1934 tot het vernoemen van een aantal kazernes naar historisch belangrijke figuren. De Veldartillerie-kazerne te Breda krijgt de naam Seeligkazerne, vernoemd naar H.G. Seelig: luitenant generaal der artillerie, buitengewoon adjudant des konings, oud-gouverneur der Koninklijke Militaire Academie.⁴⁷ Elders in dit Jaarboek staat een artikel over luitenant-generaal Seelig.

| OORLOGSVORBEREIDING EN TWEDE WERELDOORLOG

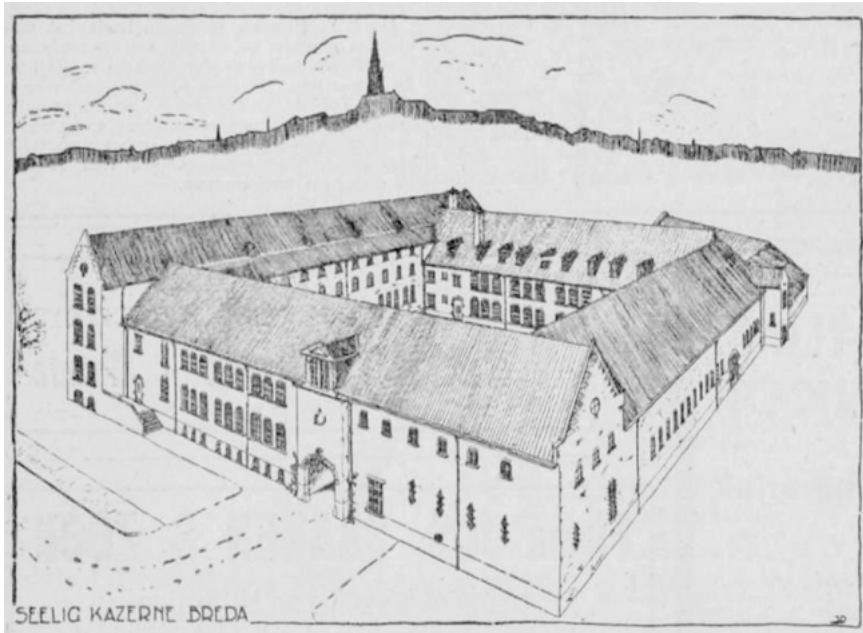
Wanneer in 1933 Hitler aan de macht komt, groeit het besef dat Duitsland een reële bedreiging vormt. De dienstplichtigen vanaf de lichterding 1936 blijven langer onder de wapenen. De legerleiding beseft nu ook dat het leger echt wel moet moderniseren. Het besluit valt om het transport te mechaniseren: voor de artillerie vervangen gemotoriseerde voertuigen de paarden bij het trekken van het geschut. Het besluit om het trekken door paarden te laten

verdwijnen stuit binnen het korps Artillerie op veel weerstand. Het besluit wordt toch uitgevoerd en het duurt tot begin mei 1940 voordat de bestelde trekkers eindelijk aankomen.

Na de ingrijpende bezuinigingen uit de jaren twintig stijgen in 1937 de investeringen in de krijgsmacht weer. Het aantal opgeroepen dienstplichtigen groeit naar 25% meer dan in 1922. Ook duurt de dienstdienst nu 11 maanden tegen 8,5 in 1922. Om de grotere vraag naar huisvesting op te kunnen vangen is vergroting van de capaciteit van de kazernes onvermijdelijk. De accommodatie op de Seeligkazerne is echter sterk verouderd en veel te klein.

In Breda groeit de angst dat Den Haag zal besluiten sommige legeronderdelen uit Breda te laten vertrekken. In de *Bredasche Courant* wordt het gemeentebestuur opgeroepen daartegen in actie te komen.⁴⁸ Dit heeft blijkbaar enig effect, want in 1938 wordt besloten tot nieuwbouw van tien nieuwe kazernes in het zuiden. De bouw en de daarmee samenhangende werkgelegenheid worden in deze crisistijd met gejuich ontvangen.⁴⁹ In Breda komt op de Seeligkazerne het hoofdgebouw met kantoren, leslokalen en legering voor de Artillerie-school. Er is ook een stal voor 120 paarden.⁵⁰ In 1939 start de bouw op de plaats van de gesloopte rijloods links naast de ingang aan de Fellenoordstraat.

Dat het een belangrijk gebouw is, blijkt uit de zorgvuldige detaillering en vormgeving, de materiaalkeuze en de aandacht in het interieur. De ramen in de gangen en in de trappenhuizen zijn voorzien van gebrandschilderde ramen. Het gebouw vormt een carré rondom een binnenplaats. De ingebruikname van de nieuwe kazerne is op 11 oktober 1939 ingeluid met een hippische middag en een demonstratie van het kunnen van het 3e Regiment Bereden Artillerie.⁵¹

32. Tekening van het nieuw te bouwen hoofdgebouw op de Seeligkazerne. (*Bredasche Courant*, 19 februari 1938)

47 'Zoutlandt- en Seeligkazerne', in: *Bredasche Courant*, 27 september 1934.

48 'Breda als garnizoensplaats, dreigt gevaar dat de cavalerie vertrekt?', in: *Bredasche Courant*, 20 september 1937.

49 'Tien nieuwe kazernes in het Zuiden, werkverruiming op groote schaal', in: *Bredasche Courant*, 19 februari 1938.

50 BHIC, 109 Genie Noord-Brabant, inv. nr. 205 Bestek nr. 314, 14 september 1938. (Het bouwen van een kazerne op de Gasthuisvelden te Breda).

51 'De ingebruikstelling van de nieuwe Seeligkazerne, Hippische middag', in: *Bredasche Courant*, 10 oktober 1939.

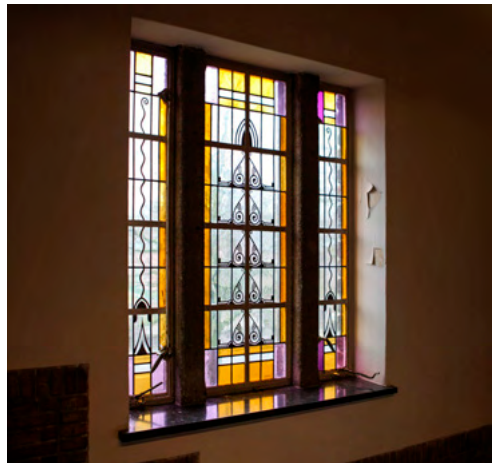

33. Links het nieuwe hoofdgebouw, in de verte links de witte dakrand van de kantine en rechts (met dubbele kap) het Groot Arsenaal. Geheel rechts staat een gebouw waarvan de functie en het bouwjaar niet konden worden achterhaald. (www.legerplaats.nl/breda)
34. Glas in lood raam in het hoofdgebouw. (foto H. Maurer (2014). Nederlands Instituut voor Militaire Historie nr. 2170-012-115)

Het gebruik van paarden in de stad zorgde weleens voor consternatie. Op 7 juli 1938 geeft een artikel in de *Bredasche Courant* hiervan verslag.

Legerpaarden op hol. Consternatie in de binnenstad.

‘Gisterochtend toen een colonne van het 3^e Regiment-Veldartillerie van een oefening over den Ginnekenweg huiswaarts keerde naar de Seeligkazerne, geraakte van een der stukken een trekknuppel defect, waardoor het beidehands-paard van het achterspan aan een der achterbeenen werd getroffen, waardoor dit paard onhandelbaar werd en niet meer te houden was, met het noodlottig gevolg, dat de andere paarden welke door strengen aan elkander zijn verbonden, daar mede „tusschen uit” gingen. . . . Ondanks krachtig grijpen kon de bespanning niet tot stilstand worden gebracht en ging het in vollen galop de Ginnekenweg, Wilhelminastraat en Nieuwe Ginnekenstraat door, waarbij op het van Coothplein bij het nemen van den bocht naar de Seeligkazerne, een der paarden kwam te vallen, waarna de heele bespanning ten val kwam. Wonder boven wonder bekwam geen der manschappen hierbij eenig letsel, waarbij de paarden het er ook vrij goed afbrachten. Eén paard kreeg een vrij ernstige wonde aan het linkerachterbeen.’

In de loop van augustus 1939 begint de mobilisatie van de strijdkrachten. Maar het leger kampt nog steeds met sterk verouderd materieel: een deel van het geschut stamt nog uit 1878 en de driehonderd veldkanonnen uit 1904. Het jaar ervoor zijn in de stad een aantal schuilloopgraven gebouwd om bescherming te bieden bij een luchtaanval. De schuilloopgraaf op de Gasthuisvelden kan plaats bieden aan 120 personen.⁵² Jonge werkelozen voeren het project uit.

In mei 1940 is de mobilisatie in Nederland volledig. Bij de Duitse inval willen de Duitsers Nederland met zo weinig mogelijk troepen bezetten. Breda wordt ingenomen zonder dat er één schot is gelost. Breda was belangrijk omdat het op de vliegroute lag van Engeland naar Duitsland en vlak bij vliegveld Gilze-Rijen.

De bestaande militaire kazernes, dus ook de Seeligkazerne, worden tijdens de bezetting gebruikt door de Duitse troepen. Het is niet duidelijk welke Duitse eenheden op de Seeligkazerne gelegerd zijn geweest. In de oorlog vindt geen nieuwbouw plaats op de kazerne. De in 1939 gestarte bouw van het hoofdgebouw is in de oorlog afgerond.

Tijdens de oorlog wordt de rivier de Mark overkluisd. Daarmee is de rol van de Mark als transportroute definitief voorbij. Op het zuidelijk deel van de Gasthuisvelden, langs de singelgracht, worden loopgraven gegraven om een eventuele aanval van geallieerde troepen te kunnen weerstaan. Bij de geallieerde opmars in oktober 1944 trekken de Duitse troepen zich om strategische redenen terug buiten de stad tot achter het Markkanaal. De stad wordt dan ook zonder al te veel strijd bevrijd door Poolse troepen.

35. Overkluising van de Mark in 1941. (foto Leo le Grand, collectie Stadsarchief Breda, id.nr. 19520507)

52 'Een werk van algemeen belang', in: *Bredasche Courant*, 28 april 1938.

WISSELENDE FUNCTIES VOOR DE SEELIG 1946-1976

Nederland komt verwoest en verarmd uit de oorlog. Na de oplossing van de Indonesische kwestie, kan Nederland na 1950 eindelijk echt aan de wederopbouw beginnen. De krijgsmacht wordt volledig gereorganiseerd en aangepast aan de nieuwe situatie.

Na de oorlog wordt de Seeligkazerne weer een locatie voor de artillerie. Een krantenbericht uit januari 1951 meldt de komst van een nieuw regiment zware luchtdoelartillerie met detachering op de Seeligkazerne.³³ Het regiment met de naam 'Waalhaven' omvat eerst vijfhonderd rekruten. In juli 1951 worden nog eens vijfhonderd man verwacht. Een krantenberichtje in *De Stem* geeft een beeld van de eerste rekruten:

Op strozak en ijzeren kribben

Hoe is je naam? "Jansen". "Nee, soldaat Jansen!". Ja soldaat, dat is de nieuwe titel voor de kruideniers, de medische studenten, nog kaal gegroend, de fabrieksarbeiders, timmerlui, HBS-ertjes met het natte diploma nog in hun zak, kortom voor jonge kerels van alle rangen en standen uit Zeeland en Brabant, die sedert

twee dagen het colbertje voor de wapenrok hebben verruild en nu als aspirant-zware luchtdoelartilleristen in de Seeligkazerne te Breda de eerste rekrutenopleiding genieten. (*De Stem*, 4 oktober 1951/ <https://krantenbankzeeland.nl/issue/stm/1951-10-04/edition/null/page/2>)

36. Op de luchtfoto uit 1974 is de oude structuur van de kazerne en de oude gebouwen goed herkenbaar. Ten noorden van de Fellenoordstraat is links het kruithuis te zien en in het midden het carré van het hoofdgebouw uit 1939. Daarnaast ligt een onbekend gebouw (gebouwd na 1900) en een stal/werkplaats parallel aan de Fellenoordstraat. Rechts is het Groot Arsenaal met zijn dubbele kap te herkennen. Links daarvan de kantine en het Nieuw Klein Arsenaal. (foto Slagboom en Peeters, Middelburg, collectie Stadsarchief Breda, id.nr. 19740161)

Het Regiment 'Waalhaven' blijft tot 1953 op de Seeligkazerne. Even later trekt ook het Regiment Veldartillerie 'Maurits' in en blijft tot 1961 op de kazerne. In 1952 verzoekt de gemeente wederom om een stuk grond ten behoeve van woningbouw en kantoren te kunnen verwerven. Ondanks bezwaren van de Commandant Inspectie der artillerie dat overdracht aan de gemeente zou leiden tot beperking van de opleiding aan de Artillerieschool en dat het terrein nu gebruikt voor 'het houden van eenvoudige pioniersoefeningen en voor de instructie van eenvoudige velddienstsoefeningen' leidt het verzoek van de gemeente wel tot afspraken met het Rijk.⁵⁴ In de loop van november 1955 wordt de overeenkomst gesloten over de overdracht van het eigendom van een deel van de Chassékazerne en een deel van de Gasthuisvelden: de westkant van het zuidelijk terrein met de huidige straat 'Gasthuisvelden' en het inmiddels voormalige belastingkantoor. In ruil voor de overdracht van het terrein aan de gemeente krijgt het Rijk het eigendom van een terrein bij de Trip van Zoudtlandtkazerne.

Het Rijk behoudt het eigendom over de Seeligkazerne en de rest van de Gasthuisvelden. Op het westelijk deel van het open sportterrein langs de Mark worden in de jaren vijftig enkele kleinere gebouwen gerealiseerd: in 1954 een sportgebouw, gevolgd door een instructiegebouw in 1955 en later, in 1962 het gebouw voor de indelingsraad waar duizenden West-Brabanders zijn gekeurd voor de dienstplicht. Het gebouw heeft een kenmerkende strakke architectuur uit de jaren zestig, met dunne dakrand en grote ramen.

In de jaren vijftig krijgt het haver- en fouragemagazijn uit 1913 een bestemming als kantoorruimte en mobilisatiemagazijn. Na het vertrek van de artillerie in de jaren zeventig neemt de Territoriaal Bevelhebber Zuid zijn intrek op de kazerne.⁵⁵ Dan krijgt ook het Korps Commandotroepen de beschikking over de haver- en fouragegebouwen voor de voorbereidende trainingen in het parachutespringen.

Indelingsraad Seeligkazerne, Breda

37. Gebouw van de indelingsraad uit 1962 waar de dienstplichtigen werden gekeurd. Daarna in gebruik bij de parachutistenopleiding. (www.picturesfrom.nl)

53 *Twentsch Dagblad Tubantia en Enschedesche courant en Vrije Twentse courant*, 04 januari 1951.

54 NL-HaNA Toegangsnummer 2.13.158 KL/ Inspecties. Inspecties der Artillerie (1949-1970), gebouwen en terreinen. inv. nr. 46. (1955).

55 Klinkert en Van Hoof, *Breda als militaire stad*, 106.

38. Legeringsgebouw gebouw C "t Gasthuys" uit 1976, gesloopt in 2019. (Defensie)

39. Gebouw H, 't Kruidmagazijn, uit 1983, gesloopt in 2019. (Defensie)

OPLEIDINGSKAZERNE

In 1976 vertrekt het Territoriaal Bevel uit de Seeligkazerne en wordt de kazerne een echt opleidingscentrum. In dat jaar nemen twee belangrijke militaire onderwijsinstituten hun intrek in de kazerne: het Opleidings Centrum Officieren Speciale Diensten (OCOSD) en de Hogere Onder Officiers School (HOOS).⁵⁶

Het OCOSD leidt officieren op voor Speciale Diensten bij de landmacht met functies die niet specifiek verbonden zijn aan een wapen of dienstvak. Om kans te maken op bevordering tot sergeant-majoor of opperwachtmeester moet een onderofficier deze opleiding volgen. Ook worden militairen opgeleid die met een havo-diploma beroepsofficier wensten te worden.⁵⁷

Om de duizenden cursisten die de Seeligkazerne jaarlijks bezoeken behoorlijk te kunnen huisvesten worden twee nieuwe legeringsgebouwen gerealiseerd. Gebouw C is in 1976 gebouwd ten behoeve van de legering van het kader. Het gebouw bestaat uit twee vleugels: de één parallel aan de Fellenoordstraat, de andere min of meer volgens de oude loop van de Mark, langs de erfgras. Het gebouw heeft vier respectievelijk vijf verdiepingen. De architectuur is weinig boeiend en kenmerkend voor die tijd. Horizontale banden van verschillend metselwerk en betonnen banden in de gevel benadrukken de horizontaliteit van de verdiepingen. De uiterst sobere inrichting van de buitenruimte met betonnen bakken met laag groen is ook weinig inspirerend. Het gebouw sluit zowel qua maat als materiaal en detaillering niet aan bij de subtiele vormgeving van de oudere gebouwen.

40. Sloop in 1978 van het kruithuis uit 1699. (foto gemeente Breda, Openbare Werken, Simon Schonck, collectie Stadsarchief Breda, id.nr. 19941883A)

⁵⁶ Klinkert en Van Hoof, *Breda als militaire stad*, 107.

⁵⁷ 'Bredase Hogere Onderofficiersschool wordt vrijdag geopend', in: *Nederlands Dagblad*, 4 januari 1977.

In 1983 volgt een tweede legeringsgebouw, Gebouw H, een vierkant legerings- en lesgebouw. De architectuur is saai, eerder non-descript en weinig verheffend, met weinig oog voor de kwaliteit van de omgeving. Het gebouw lijkt willekeurig op het terrein geplaatst. Beide gebouwen zijn na de overdracht van de kazerne aan De Rooi Pannen gesloopt.

Vanaf 1978 worden de militaire beroepsopleidingen geleidelijk voor vrouwen opengesteld. Dit luidt het einde in van de aparte vrouwenafdelingen van de krijgsmacht. De MARVA, MILVA en LUVA worden in 1982 uiteindelijk opgeheven. Vrouwelijke militairen doen ook hun intrede bij de opleidingen op de Seeligkazerne.

Doordat de Seeligkazerne een opleidingsfunctie heeft, kan Defensie eind jaren zeventig een deel van het kazerneterrein aan de Ernst Casimirstraat aan de gemeente beschikbaar stellen voor woningbouw. Op de grens komt de Landsheerstraat. Voor de bouw van de woningen is het uit de zeventiende eeuw stammende Kruithuis met veel geweld gesloopt. Als schrale troost krijgt gebouw H uit 1983 als herinnering de veelzeggende naam ‘t Kruidmagazijn Gasthuisvelden’.

| HET EINDE VAN DE SEELIGKAZERNE

Na de val van de Berlijnse muur op 9 november 1989 is de Koude Oorlog ten einde. De internationale politieke verhoudingen zijn sterk veranderd. Een periode van drastische inkrimping en reorganisaties van de krijgsmacht zet in. In het kader van de Defensienota uit 1991 verhuist de opleiding voor hogere onderofficieren (HOOS) van 380 man naar Weert. Er komt geen nieuwe functie voor in de plaats.

De kredietcrisis in 2011 leidt voor Defensie tot nog meer forse structurele bezuinigingen en een nieuwe reorganisatie.⁵⁸ Splinterlocaties worden afgestoten. Voor Breda blijven in het Herbeleggingsplan Vastgoed Defensie 2013 twee locaties bij Defensie: de Koninklijke Militaire Academie en de Trip van Zoutlandtkazerne. Het Instituut Defensieleergangen (IDL) krijgt tijdelijk onderdak op de Seeligkazerne en verhuist in 2016 definitief naar de Trip van Zoutlandtkazerne. De Seeligkazerne wordt op termijn overbodig en wordt afgestoten. Hiermee komt een einde aan ruim 375 jaar militair gebruik van het terrein op een afgesloten enclave in de stad.

In 2016 is het zover en vindt de symbolische overdracht plaats van de sleutel aan De Rooi Pannen, een scholengemeenschap met vmbo- en mbo-opleidingen op het gebied van handel, horeca, toerisme & vrije tijd, vormgeving en marketing & evenementen. De school heeft vestigingen in Tilburg, Eindhoven en Breda.

De Rooi Pannen neemt het deel van de Seeligkazerne ten noorden van de Fellenoordstraat over. De cultuurhistorisch meest waardevolle gebouwen op het terrein blijven behouden en worden gerestaureerd en verbouwd, de andere gebouwen worden gesloopt. Drie gebouwen krijgen een nieuwe bestemming:

In het Grote Arsenaal uit 1771 wordt het praktijkgebouw voor de opleiding horeca met een hotel-restaurant met twee restaurants, zestien hotelkamers en conferentiezalen;

Het Kleine Arsenaal uit 1836 wordt het praktijkgebouw voor toerisme & recreatie met een reisbureau en een grote activiteitenzaal;

In het hoofdgebouw van de kazerne uit 1939 worden de afdelingen van beide opleidingen gehuisvest.

41. Op deze luchtfoto uit 2017 zijn naast het carrévormige hoofdgebouw de legeringsgebouwen uit 1976 en 1983 te zien. (foto Jörge Janssens. 0126-seelig-jj-luchtfoto @jorgenjanssens.wordpress.com)

CONCLUSIE

Tot 1870 was Breda een krappe vestingstad die worstelde met het gebrek aan ruimte binnen de vesting voor het wonen en werken van zijn burgers en voor zijn militaire verdediging. Afgezien van de bouw van enkele arsenalen voor de berging van wapens, enkele kruithuizen en paardenstallen, kende de stad weinig specifiek militaire gebouwen. Het talrijke garnizoen kreeg onderdak in barakken of bij de burgerij. Het open gebied van de Gasthuisvelden werd gebruikt als exercitieterrein met verspreid enkele arsenalen, maar was verder een openbaar terrein.

Echte kazernes als samenhangende clusters van gebouwen worden pas in de negentiende eeuw gebouwd na de ontmanteling van de vestingwerken. De stad Breda behoudt heel lang haar uitgesproken militaire karakter met haar oefenterreinen en opleidingsinstituten zoals de KMA in het centrum van de stad. Na de ontmanteling van de vesting ontwikkelt de Gasthuisvelden zich tot een besloten artilleriekazerne. Die functie blijft intact tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw. In 1934 krijgt de kazerne de naam Seeligkazerne.

Onder druk van een steeds groeiende bevolking doet de stad meermaals een poging om delen van het open terrein van de Gasthuisvelden aan te kopen voor woningbouw. Steeds wordt dit afgewezen door Defensie.

Na het vertrek van de artillerie wordt de Seeligkazerne kort de locatie van de Territoriaal Bevelhebber Zuid en een aantal ondersteunende eenheden. Vanaf 1976 is het de locatie van een belangrijk opleidingsinstituut voor de Landmacht. Na de Koude Oorlog en onder invloed van de bezuinigingen eindigt de militaire functie op de Gasthuisvelden. In 2016 wordt het kazerneterrein verkocht aan de scholengemeenschap De Rooi Pannen.

58 Brief minister van Defensie d.d. 31 augustus 2011 inzake de herziening van de beleggingen van het vastgoed op basis van de maatregelen i.h.k.v. Defensie na de kredietcrisis. Tweede Kamer der Staten-Generaal vergaderjaar 2011-2012 (TK 32 733 nr. 44 e.v.).

Een nieuw leven wacht nu als opleidingsinstituut. Opmerkelijk is dat het terrein weer openbaar toegankelijk wordt. Daarmee wordt het weer deel van het stedelijk weefsel, zoals dat in de zeventiende eeuw ook was. Nu niet meer als leeg open veld in de stad maar als een bruisend hart vol jonge studenten.

BRONNEN, LITERATUUR en WEBSITES

Bronnen

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC)

Toegangsnummer 109 Dienst der Genie in Noord-Brabant, 1735-1979
Inv. nr. 203; 204; 205; 1080; 343-1743; 343-000919; 343-002104.

Nationaal archief (NL-HaNA)

Toegangsnr. 2.08.71. Financiën: dossiers Domeinen. inv.nr. 1433/1456/1459/1496/1517 (1878-1921).
Toegangsnr. 2.13.09. Oorlog/Stamboeken Onderofficieren en minderen, (1813-1924) inv. 1289-4552 / 2702-2718.
Toegangsnr. 2.13.16. Hoofdkwartier Veldleger. inv.nr. 403 (1907-1942).
Toegangsnr. 2.13.158. KL/ Inspecties. Inspecties der Artillerie, gebouwen en terreinen. inv.nr. 46.
Toegangsnr. 4.OPG. Oorlog / Plans Gebouwen en modeltekeningen, inv.nr. B216; B331; B202; B389; B390; B403; B409; B413; B435; B479; B483.

Stadsarchief Breda

Stedelijk Museum Breda

Geraadpleegde literatuur

- Bijma, A, W. e.a., *Breda na 750 jaar* (Breda, 2002).
- Gemeente Breda, *Beschermd stadsgezicht Breda (uitbreiding), toelichting op het besluit* (Gemeente Breda, 2009).
- Goor, Th.E. van, *Beschrijving der Stadt en Lande van Breda* ('s Gravenhage, 1744).
- Klinkert, W en J.P.C.M. van Hoof, *Breda als militaire stad* (Den Haag, 1995).
- Nollen, J., *Breda, Seeligkazerne-Nieuw Mark, erfgoedrapport 27* (Breda, 2011).
- Otten, G., 'De ontmanteling van Breda en het plan van uitleg van Van Gendt 1869-1881', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'*, 44 (1991) 1-35.
- Peeters, C.A.J.C., 'Militaire gebouwen in Breda', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom'*, 25 (1972) 1-31.
- Roo van Alderwerelt, J.K.H. de, *De grootmeester en de inspecteurs der Artillerie van de Koninklijke Landmacht van 1814 tot 1939* ('s Gravenhage, 1939).
- Swinden Koopmans, J.H. van, en B.E. Kluvers, *Het 3e regiment Veld-Artillerie van 1906 tot 1931* (Breda, 1931).
- Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2011-2012. TK 32 733 nr. 44 e.v. ('s Gravenhage, 2011).
- Willems, Willem, *Van bezuiniging naar bewapening, studie naar defensiebeleid in de jaren 30* (Utrecht, 1997).
- Wybenga, e.a. 'Staatsbegroting voor het dienstjaar 1867, VIIIst hoofdstuk, voorlopig verslag', in: *Militaire Spectator*, bijl. X nr. 1867-0064-02-0011 (1867) 1.

Websites

- 41 afdva, in: <http://www.41afdva.net/index.htm>, (25-07-2018).
- *Algemeen Handelsblad, Bredasche Courant, Nederlands dagblad, Provinciale Noordabantse en 's Hertogenboschssche courant, Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, Tilburgse Courant*, in: www.Delpher.nl. (2018).
- Blaeu, *kaart 1649*, in: www.geheugenvannederland.nl (2018).
- Bruin, Aris de, 'Hard papier, over oud archief en andere zaken', 2010, in: <http://hardpapier.blogspot.com/2010/08/het-mysterie-van-de-seeligkazerne.html>, (25-07-2018).
- Blokker, K. 'Nu, In dienst', 31 jan 2011, in: www.11vdbat.nl. (09-05-2018).
- *De Stem*, <https://krantenbankzeeland.nl>.
- Erfgoedweb, 'Jan van Polanenkafe', in: <https://erfgoed.breda.nl/erfgoed/archief/jan-van-polanenkade-centrum>. (12-06-2018).
- Diversen, in: www.Jeoudekazernenu.nl (2018).
- Koninklijke Bibliotheek. 'Geschiedenis en cultuur. WO I: De Nederlandse krijgsmacht vóór 1914'. sd. in: <https://www.kb.nl/themas/geschiedenis-en-cultuur/nederland-tijdens-de-eerste-wereldoorlog/wo-i-de-nederlandse-krijgsmacht-voor-1914> (10-3-2018).
- Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH). '1960-1990 Mechanisering en modernisering', in: <https://www.defensie.nl/onderwerpen/tijdlijn-militaire-geschiedenis/1960-1990-mechanisering-en-modernisering>. (21-09-2018).

- <https://isggeschiedenis.nl/nieuws/cholera-in-nederland-in-de-19e-eeuw> (01-08-2018)
- NN, 'De Artillerie door de eeuwen heen', in: http://www.militairmagazijn.nl/bronnen/armamentaria/artikel/bronnen_armas_xml_cd25eb56-06b7-42b5-8c21-858b37748efd/ (12-07-2018).
- NN, 'Een eeuw gaslicht', in: <https://kunst-en-cultuur.infonu.nl/geschiedenis/53826-een-eeuw-gaslicht.html> (03-09-2018).
- NN, 'General report of the commission appointed for improving the sanitary condition of barracks and hospitals'. 1861, in: <https://ia800308.us.archive.org/35/items/b21364928/b21364928.pdf>. (16-07-2018).
- NN, 'Staatsbegroting voor het dienstjaar 1903 (Departement van Oorlog). Kamerstuk Tweede Kamer 1902-1903, kamerstuknr. 2 VIII, ondernr. 23, bijl. A van de Memorie van Antwoord', pag. 55, in: www.statengeneraaldigitaal.nl. (2018).
- Statema, M. 'Cultuurhistorisch onderzoek Seeligkazerne Breda', in: <http://mstatema.nl/seeligkazerne-breda>. (12-12-2018).

42a t/m 45b.

De Seelig-kazerne voor (2016) en na de verbouwing (2018) ten behoeve van scholengemeenschap De Rooi Pannen, de nieuwe eigenaar. (foto's Jörgen Janssens/Stadsfotograaf Breda)

42a en 42b

43a en 43b

44a en 44b

45a en 45b